

ERDÉLYI MAGYAR TUDOMÁNYOS INTÉZET

BETHLEN MIKLÓS
POLITIKAI PERE

ÍRTA
JUHÁSZ ISTVÁN

KOLOZSVÁR, 1945
MINERVA IRODALMI ÉS NYOMDAI MŰINTÉZET R.-T.

A történelemből ismert politikai perek a hatalom birtokosainak igazságot és méltányosságot nem tekintő kíméletlen önvédelmét mutatják s mindennél világosabban igazolják, hogy a hatalom mindig „előtte járt”, uralma alatt tartotta a jogot. Az árulás és hűtlenség, vagy lázadás és felforgató törekvések miatt perbe fogott vádlott hasztalan hozott fel védelmére bármit is, ügye megítélésében a politikai érdek fontosabb a törvénynél. A perbe fogottnak valójában soha nem lehetett más magatartása ügyével kapcsolatosan, mint az, amelyet az életrajzát író Bethlen Miklós-nál láthatunk: a sorsát kezében tartó hatalommal szemben egy másik, nagyobb hatalomra apellál. A XVII. század bibliás világában élő kancellár önéletírásának e pontjánál a 96. zsoltár 10. versét idézi: „Az Úr uralkodik... ő ítéli meg a népeket igazsággal.”¹

Bethlen Miklós pere nem az erdélyi jogtörténet szempontjából jelentős, hanem azért, mert mélyen bevilágít a XVIII. századeleji erdélyi politika tényezői közé, megismertet egy eléggé nem méltányolt nagy politikai tervezettel és híven mutatja azokat a rendkívüli nehézségeket, a kelet felé törő bécsi német politika szándékait és eszközeit, az önálló fejedelemség küzdelmeiben megvénhedt és széthullott erdélyi magyar vezetőosztály gyengeségeit, amelyekkel szüntelenül harcolva kellett az erdélyi élet továbbépítéséért felelősséget vállaló kancellárnak élnie, építenie és kormányoznia.²

¹ Gróf Bethlen Miklós Önéletírása. Kiadta Szalay László. Pest, 1860. II, 367 (A következőkben: Önéletírás).

² A Bethlen Miklósról vonatkozó újabb tanulmányok közül megemlítjük a következőket: Gyárfás Elemér, Bethlen Miklós kancellár 1642—1716. Dicsőszentmárton, 1924. — Lukinich Imre, Bethlen Miklós és kora. »A bethleni gróf Bethlen-család története« című mű, Budapest, 1927. 273—458. Illyés Géza, Bethlen Miklós: Református Szemle 1930: 19—22, 35—39. — Németh László, Bethlen Miklós, A Tanú című folyóiratban (1932—1936) megjelent tanulmány újból kiadatott A minőség forradalma című gyűjteményes munkában. Bp., 1940. III. 1—18. — Vita Zsigmond, Bethlen Miklós. Az »Erdélyi csillagok« című népszerű-

Kortársai Bethlent Erdélyben is, Bécsben is úgy ismerték, mint az osztrákbarátság egyik fő képviselőjét. BÉLDI PÁL miatt elszenvedett fogságát TELEKI MIHÁLY akkori törökbarát politikájával hozták kapcsolatba. A nagy felszabadító háború minden fordulatában állhatatosan követelte, hogy Erdély egyezzen meg, kössön szövetséget az ausztriai házzal. 1687-ben emlékiratot adott át az Erdélyben parancsnokló császári tábornoknak, feltárva benne, hogy miként élhetne Erdély a jövőben a császár jogara alatt. Ez az emlékirat hosszú időre meghatározta az osztrák-ház erdélyi politikáját.³ Bethlen osztrákbarát politikájának legkimagaslóbb eredménye az 1690. évi bécsi útja alkalmával megszerzett diploma, amely másfél századon át szabta meg Erdély közjogi helyzetét. A diploma alapján berendezkedő új erdélyi életben, mint az ország újonnan választott kancellárja, maga is vezetőszerepet játszik. S bár évről-évre mind több nehézség jelentkezik a Bécshez kapcsolt Erdély belső életében, Bethlen külpolitikájának helyességét látszott igazolni a karlovici béke is, amelyben a török véglegesen lemondott az Erdély feletti főhatalomról.⁴ Az eredmények és látszatok ellenére is azonban Bethlen Miklós több volt a bécsi politika erdélyi szálláscsinálójánál. Az erdélyi politika XVII. századi vonalának továbbfolytatója ő s a németbarátság éppenúgy csak eszköz a kezében, mint ahogy a törökbarátság is csak átmeneti megoldás volt az erdélyi diplomácia nagy művészeinek: Martinuzzinak, Bethlen Gábornak a politikájában, mindenkor készen állva arra, hogy változtassanak a külpolitikai kapcsolatokon, ha azt Erdély s az Erdélyhez kapcsolódó magyar érdekek úgy kívánták.

sítő életrajz-gyűjtemény II. Kolozsvár, 1942. 45—67. — Benda Kálmán, Bethlen Miklós kancellár: Hitel VII (1942), 389—403. Ligeti Ernő, Noé galambja. Bp., 1943. — Sajnálunk kell, hogy Lukinich családtörténeti keretbe elrejtett alapos életrajza szélesebb körben nem vált ismertté, s akik azóta írtak Bethlen Miklósról, jóformán csak Önéletírására támaszkodnak. Talán ez a magyarázata annak, hogy míg az író Bethlen alakja hovatovább ismertté válik, politikai műve megismerését még mindig a bécsi fogság alatt írt Önéletírásnak polémikus és a helyzet kényszerűségéből adódó, önigazoló szempontjai irányítják.

³ Ez a híres »Moribunda Transilvania«, amelynek ismertetésére és méltatására nézve I. Kövári László, Erdély történelme. Pest, 1863. V. 190. és Szádeczky K. Lajos, Gróf Bethlen Miklós két kiadatlan műve: Budapesti Szemle CXCI (1923), 32.

⁴ A karlovici béketárgyalásokon a törökök megpróbálják Erdélyre vonatkozó igényüket fenntartani, álláspontjuk az volt, hogy „Erdély régi kiváltságai élvezetében a két császár oltalmában részesüljön”. Attól félve azonban, hogy a török birodalomra nézve annyira szükséges békekesség e kikötés miatt nem valósul meg, követelésükről lemondottak. Vö. Acsády Ignác, A karlovici béke története 1699. Bp., 1899. 48.

1686-ban a HALLER-féle diploma itthoni tárgyalása alkalmával, amikor Bethlen Miklós a diploma elfogadása s azzal Erdélynek a német császárral való szövetsége mellett emelt szót, TELEKI MIHÁLYNAK részletesen kifejtette, hogy milyen módon és milyen megfontolások alapján ajánlja ő a német szövetséget:⁵ „... miért nem tud kegyelmetek az három közzül egyet idején elválasztani:

1. vel neutralitatem modo debreczinensi: contributionem apertam utrique;

2. vel bellum contra Germanos viribus et consiliis cum Turca conjunctis;

3. vel si hoc minus christianum videtur, diploma oblatum.

Fegyverünk, erőnk nincsen; jövőre való, sőt csak de praesenti is securitasunk nincsen; a nép fut, az ország s mindenünk elvész. Itt a szásznak nevetségei vagyunk... Ki tudja még, a kardot ki teszi utolszor az hüvelybe. Tutissimum est amplecti diploma, conservare patriam pro nunc et pro futuro.” A török és a német között kell tovább vezetni Erdély életét: megfizetni a töröknek az adót s ugyanakkor egyességet kötni a némettel. Akármelyik győzzön is, Erdélynek meglesz „anchora”-ja. Buda visszafoglalását követő császári győzelmek s végül a karlovici béke Bethlen előrelátását igazolták, ő azonban a változott helyzetben is, amikor a kétfelé való tájékozódásnak nincs meg a lehetősége s Bécs erdélyi igényeit nem korlátozzák a Portára néző külpolitikai tekintetek, azon fáradozik, hogy Erdély autonóm élete, alkotmánya és törvényei, egyházai és gazdasága securitásban megtartassanak. Küzdelmeinek magyarázata, tragédiájának oka éppen abban van, hogy míg a válságos években — Erdély érdekében — a Béccsel való megegyezés mellett harcolt, a bécsi politika berendezkedése után, 13 évi kancellársága alatt, bécsi útjain, otthoni gyűléseken, német tábornokokkal és a hatalom magyar szolgálóival való tárgyalásaiban — ugyancsak Erdély érdekében — kénytelen újból és újból ellene állni a bécsi követeléseknek. Ez a 13 év a Béccsel való megegyezés politikai útja. Ennek az útnak minden szakasza azonban az erdélyi érdekek felett eluralkodó bécsi önkény diadalával járt. A Teleki Mihálynak kifejtett három lehetőség közül egy más útnak a kikeresése, a bécsi megegyezés elutasítása évről-évre érlelődött a sokat vívódó kancellár lelkében.

Az 1703. és 1704. évi események azután véglegesen megérlelik a lassan fejlődő gondolatot s Erdély 13 évi szenvedése miatt önma-

⁵ Önéletírás II, 26—7.

gát is felelősnek érző Bethlen eljut a Béccsel való szakítás elhatározására. Önéletírása röviden jelzi e fordulatot: „az haza és proxime Enyed romlása, kit bizony mint egy gyermekemet úgy megsirattam, indita a Noe galambja irására. Isten előtt állok s irom jómra-e, gonoszomra-e? Isten titkában vagyon, hogy én azt kiirni nem tudom. Csak nem nyugodhattam sem nappal, sem éjjel, míg el nem készítém és annak a Pano István görögnek oda nem adám.”⁶

A haza romlása készíteti a kancellárt az új állásfoglalásra. 1703-ban és 1704-ben a bécsi politika magyarság-pusztító önzése az egész erdélyi történet egyik legnagyobb romlását idézi fel. II. Rákóczi Ferenc szabadságharcának kitörésekor Rabutin gróf volt az erdélyi vezénylő tábornok, a császári politika erdélyi le-téteményese. A róla szóló erdélyi feljegyzések szerint feladata, úgy látszik, az volt, hogy a megfélemlítés eszköze által tartsa féken Erdély rendjeit s biztosítsa itt a császár iránti hűséget.⁷ Egyénisége megfelelt ennek a feladatnak. 1696 áprilisától, amikor Rabutin Erdélybe jött, Erdély politikai helyzete e két férfi szembenállásban fejeződött ki. Bécsben: nagyobb a tekintélye Bethlen Miklósnak, de Rabutinban jobban bíznak; Erdélyben: Bethlen védelmezi a tábornok önkényével szemben a bajbakerülő urakat, de ez urak mindenike a tábornoknak hizeleg s a kancellárt is megtagadva, hajlik meg az önkény előtt. Rabutin kezdettől fogva attól tart, hogy Bethlen összeköttetései révén el akarja őt távolítani Erdélyből, Bethlen azonban csak 1702. évi bécsi útja alkal-mával gondolt erre, de akkor már elkésett vele.⁸

Bécsi fogsága idején írta Bethlen »Sudores et Cruces Comit-
tis Nicolai Bethlen« című latinnyelvű emlékiratát,⁹ amelyben Erdély romlása főokának Rabutint nevezi meg. Ahogyan végig-tekintünk azonban az emlékirat erdélyi helyzetrajzán, megértjük, hogy Rabutin tirannizmusa csupán felszínre hozta a romlásnak

⁶ Önéletírás II, 367—8.

⁷ Bethlen Miklós szerint ez volt Rabutin erdélyi beköszöntője: „jóelőre tudunkra adta nekünk igazgatóknak, úgy mint generális commendans: úgy viseljük magunkat, ő bizony akármelyikünknek el-ütteti a fejét, osztán megírja a császárnak, hogy ha rosszul cselekedte, üttesse el a császár az ő fejét is” [Önéletírás II, 165]. Cserei jellemzése megegyezik ezzel: „keresvén a bécsi udvar kit találna erdélyi commen-dánsnak, ki az erdélyi urakat zaboláról itatná, mert már a sok panaszt elunta vala az udvar ellenek, küldék be Joannes Ludovicus Rabutin gróf de Bussy” [Cserei Mihály Históriaja. Újabb Nemzeti Könyvtár. Pest, é. n. 257]

⁸ Önéletírás II, 173, 267.

⁹ Szádeczky K. Lajos, i. m. 6—16.

azokat a mélyenfekvő okait, amelyek Erdély Bécs alá rendelt helyzetéből természetszerűen adódtak. Tizennégy pontban foglalja össze a romlás forrásait:

1. Rabutin generális Erdélybe jövele.
2. A gubernium gyengesége, „gyermeki pipogyasága”.
3. A generális beavatkozása az ország polgári kormányzatába.
4. A gubernium tanácskozótermének nyitva tartása. Ez az ok szószerint értendő: leírja, hogy mely ajtókon hallgatóztak a főrendek asszonyai, melyeken a szolgák s bármi felől tanácskozott is a kormány, az mindjárt szóbeszéd tárgya lett.
5. Szász János¹⁰ (az 1703-ban Rabutin által kivégeztetett szász tanácsúr, Hans Sachs von Harteneck) gonoszsága, aki mindent, ami a tanácsban történt, megjelentett Rabutinnak.
6. A guberniumban elharapózott „corruptio”; ezen Bethlen azt érti, hogy maguk a gubernium tagjai szaladtak a generálishoz tanácsért, sokszor egymás bevádolásáért és a vádak elleni védekezésért.¹¹
7. A gubernátor, gróf Bánffy György¹² hizelkedése a generális előtt; ez lealázta a gubernium tekintélyét.
8. Bánffy bizalmaskodása Rabutinnal, valamint Rabutin bizalmasával és tolmácsával, Actonnal¹³; ebből következett, hogy a guberniumi tanácskozásokat és határozatokat, sokszor az ország érdekei ellenére is, a generális álláspontja felé kormányozta.
9. Magánosok a guberniumhoz intézett ügyekben pártfogásért folyamodtak a generálishoz és a kamarai bizottsághoz.¹⁴ A

¹⁰ A szász papfiúból lett erdélyi vezető politikus történeti szerepére nézve I. Zieglauer F., Harteneck, Graf der sächsischen Nation und die siebenbürgischen Parteikämpfe seiner Zeit. 1691—1703. Nagyszeben, 1869.

¹¹ E „korruptio” ellen írta Bethlen a bécsi udvarhoz intézett, »Penetralia Transylvaniae« című emlékiratát 1698-ban [Szádeczky K. Lajos i. m.].

¹³ Életére nézve a legbőségesebb forrás vejének, báró Vesselényi Istvánnak naplója, amelyből a halálára és temetésére vonatkozó részlet P. Szathmáry Károly bécsi polgár adta ki [Századok 1887. 121—44].

¹³ Acton Lajos Károly bécsi polgár volt, aki Lipóttól kapott nemességet de Treuenfels előnévvel [Önéletírás II, 163].

¹⁴ A diploma biztosította, hogy az ország pénzügyeinek kezelése hazafiak kezében maradt. Ennek ellenére már 1699. őszén Erdélybe jött az állami jövedelmek számbavétele végett az első cameralis comissio, amelynek elnöke báró Tavonat Lajos volt, akit 1701-ben gróf Seau Frigyes, majd 1702-ben ennek testvére, gróf Seau Honorius váltott fel. E bizottságok tevékenységére jellemző, hogy 1735-ben már egy magyar sem volt az erdélyi kamaraispánok között [Önéletírás II, 180—6. és Kővári László, Erdély történelme V, 224].

pártfogást ezek nem tagadták meg, s így úgy tűnt fel, hogy a császári tisztviselők felettesei az erdélyi kormánynak.

10. E tekintélyrontásban résztvett maga a gubernium és a gubernátor is és több, Bécsbe küldött felterjesztésükhöz a generális támogatását kérték.

11. A gubernium tagjainak lustasága, kormányzáshoz nem értése, sok lakmározása.

12. Bethlen Miklós, a kancellár és Apor István, a kincstartó ellentéte, amit a *divide et impera* elv alapján a gubernátor szított és kihasználta.¹⁵

13. Sok késelem és félreértés származott abból is, hogy a hivatalos nyelvet, a latint, a gubernium tagjai gyengén, a generális egyáltalán nem értették.

14. Mind e bajok három súlyos következményre vezettek: a) A gubernium megvetetté és feleslegessé vált nemcsak a generális, az udvar, hanem az erdélyiek előtt is. b) A generális elvesztette bizalmát minden erdélyi intézmény és ember iránt s a kuruc felkelés kitörésétől kezdve semmi tanácsot nem fogadott el. c) E bajokból következett az ezek ellen küzdő Bethlen elfogatása és elítéltetése is.

E helyzetrajzban Bethlen Miklós saját alkotása felett mondott ítéletet. Az 1690-ben kivívott császári diploma IV—X. szakasza a legfőbb hatalom, az államfői jogkör érintetlenül hagyása mellett Erdély bevett rendi szervezetén nyugvó önkormányzatot biztosít az országnak. Az addig eltelt 13 év tapasztalatai azonban megmutatták, hogy Erdély rendjei éretlenek az önkormányzatra s az abszolutisztikus berendezkedésű, központi kormányzatra tö-

¹⁵ Apor István Bethlen Miklós mellett a másik vezető egyénisége az átalakuló Erdélynek. Életrajzát megírta Biró Vencel, Altorjai gróf Apor István és kora. Kolozsvár, 1935. Bethlen és Apor ellentétét Cserei Mihály, Apor titkára és bizalmasa így világítja meg: „Bethlen Miklós maga nagyzó ember lévén, Apor István is nem akarván subjaceálni neki, nehezen férhetnek egy zsákban, azért is mindenkor az ország között egymással kompetáltak, egymás ellen voxoltanak, melyből az országnak sok költése, kára s hátramaradása következett.” A köztük lévő ellentétet három okra vezeti vissza: 1. Apor István megakadályozta, hogy Bethlen megszerezze magának az Apafi-birtokok közül a radnóti jószágot. 2. Bethlen birtokba vett Apor igyekezete és a törvény ellenére is egy nagyjövendelmű tordai malmot. 3. „Harmadik s nehezebb ok a religiók között való controversia ... Apor István tüzzel vassal, szível lélekkel akarja vala a pápista religiót promoteálni, s a reformátusokat megnyomorítani... Bethlen Miklós szemben állta Apor Istvánnal. Mert emberi mód szerint az egész országból exterminálódik vala a reformata religio, ha Isten után Bethlen Miklós ne oltalmazta volna. Ám utóljára meg is fizetének neki, addig keresének praetextust, a mig hálóban ejték” [Cserei, i. m. 281—92].

rekvő birodalomnak minden bécsi tehetetlensége ellenére is volt elég ereje ahhoz, hogy még a Bécstől legtávolabb fekvő tartományban is megtörje a rendi képviselőket s az országgyűléstől választott, vagy ajánlott tisztviselők autoritását. Bethlen Miklós megpróbálta a fejedelmi korban a fejedelem által képviselt és védelmezett erdélyi önérdék képviselőjét és védelmét a fejedelmi korból átöröklött intézményekre, elsősorban a 12 tagú tanácsra ruházni át, a rendek és első helyen maga a tanács azonban értelmetlenek voltak erre a történeti szerepre. A bécsi udvarnak minden oka megvolt arra, hogy ezt a kormányzásra alkalmatlan, önérdékeiket az államérdék előtt szolgáló, időszerűtlen képződeményt félretegye. A török elleni háborúból diadalmasan kiemelkedő Savoyai Jenő herceg által megalkotott új bécsi nagyhatalom abszolutizmusa természetesen nem törekedhetett arra, hogy a méltatlan gubernium helyére új, jobb összetételű erdélyi kormányzat kerüljön. Egy ilyen kormányzat megteremtésére egyedül alkalmas erdélyinek, Bethlen Miklósnak ezért kellett előbb-utóbb összeütközésbe kerülnie a hatalommal. A fogságban írott önéletrajz és emlékiratok arra mutatnak, hogy Bethlen már eleve érezte az ellene gyülekező veszedelmeket, tekintetét azonban ekkor még inkább a helyzetből következő országos romlás kötötte le. A politikai kormányzat kézbentartásáért folyik a küzdelem, e küzdelem mögött azonban felrajzolódik a szörnyű adók miatt folyton szegényedő, új beruházások híján elmaradó országnak, a vallás szabadságában megháborított kálvinizmusnak, a megtűrt vallási helyzetéből felbolygatott román ortodoxiának és az emberi szabadságot biztosító nemesi kiváltságok semmibevevésének képe.

Az országos romlás betetőződik a kuruc felkelés első éveitől. Rákóczi hadai első sikereinek hallatára Bethlen Miklós Gyulafehérvárra gyűjteti össze a guberniumot s velük együtt azon munkál, hogy ebben a magyarországi motusban viseljünk gondot az országra”.¹⁶ Szeretné megkímélni Erdélyt a felkelés és a háború pusztításaitól, s arra kéri Rabutin is, hogy az ország erejével akadályozza meg a kurucok behatolását: előbb Szatmárnál, majd az Almás, azután a Szamos, végül a Maros vonalán tervezi a diadalmasan előrenyomuló felkelés megállítását.¹⁷ Rabutin politikai kíméletlensége, ami eddig talán csak egyes urak számára jelentett

¹⁶ Önéletrajz II, 304.

¹⁷ A szabadságharc erdélyi hadi eseményeinek rövid összefoglalására nézve I. Szádeczky Lajos, A Rákóczi-forradalom Erdélyben: EM. 1900: 564—81.

bosszúságot, a felkelés első esztendejében mutatkozik meg igazán a maga végzetszerűségében. Semmit nem törődik Erdély érdekeivel s a császári haderőt a háború idején sem akarja az ország megvédésére, hanem csak a megfélemlítésre és a megrettentésre felhasználni.¹⁸ Egyes várakat és városokat erősít meg s azokból küld ki bosszúálló csapatokat a védtelen falvakra és városokra, rendszerint a kuruc hadak elvonulása után. Bethlen Miklós így jellemzi Rabutin hadi politikáját s az annak következtében előállott nyomorult helyzetet: Rabutin „a népnek a meghódolásra (t. i. a kurucok előtti meghódolásra) való kételenséget adott, ha osztán hódolt, veszni kellett a némettől, ha nem hódolt, a kurucoktól. Így égették fel a kurucok Fejérvárnak, Marosvásárhelynek egy részét, de az egyéb égetést az egész országban Szebenszéken kívül mind Rabutin tétette. Gyógy, Folt csak azért égett el, hogy miért volt kuruc ott...”¹⁹

CZEGEI VASS GYÖRGY, aki 1703—1704-ben Kolozsvárnak volt a Rabutintól kinevezett várparancsnoka, naplójába feljegyezte a császári német és rác hadak Közép-Erdélyben tett dűlásait.²⁰ Szilágysomlyó volt az első áldozat, amelyet 1703. augusztus 21-én „verték fel és égették meg nagyobb részét... nem kedvezvén sem ifjúnak, sem vénnek, sem asszonyembernek, sem parasztembernek, sem cigánynak, sőt még az gyermekecskéket s csecsemőket is fegyverre hányták, a református templomot felverték, a communióhoz való edényeket elhozták, a scholamestereket levágták...” A napló Szilágysomlyón kívül még 26 középerdélyi község feldűlását örökítette meg: Kővár, Alsótők, Kend, Esztény, Dés, Désakna, Néma, Széplak, Bonczida (itt csak asztagokat és szénakazlakat égették), Rettegtől Kuduig lévő falvak (a két megnevezetten kívül Felőr, Csicsókeresztúr, Csicsómihályfalva), Somkerék, Varsolc, Perecsen, Zilah, Torockószentgyörgy, Torockó, Szentmihályfalva, Bágyon, Kövend, Kecsed, Mákó és 1704. március 13-án Nagyenyed. SZAKÁL FERENC kolozsvári polgár kiegészíti ezt a névsort, ott ahol VASS GYÖRGY az 1703. decemberi pusztítások rendjén

¹ Rabutin nem az egyedüli a szabadságharcban résztvevő azon császári generálisok között, akik kegyetlenkedéseik által akarták megtörni a magyarság ellenálló erejét Heisterről, a trencsényi ütközet győzteséről például ezt jegyezte fel Rákóczi: „azt hívé, hogy a gyermekek gyilkoltatása és azáltal, hogy katonáit féktelenül engedi garázdálkodni, félelmet önt a nép szívébe s elrettenti a fegyverfogástól” [Lukinich Imre, A szatmári béke története és okirattára. Bp. 1925. 9].

¹⁹ Önéletírás II, 314.

²⁰ Czegei Vass György Naplója. Momenta Hungariae Historica. Scriptorum. 35. köt. Bp., 1896. 363—78 és 393.

csak Désaknát, Némát, Széplakot említi, ő megírja még Dengeleget s hozzáteszi, hogy a környéken 9 falut pusztítottak el. Ugyancsak ebben a krónikában olvassuk, hogy a kolozsvári német katonaság 1704. januárjában Tordaszentlászlót és Oláhfenest égette és pusztította.²¹

A székelyföldi pusztításokról nincs ilyen részletes naplónk, de tudjuk, hogy itt is úgy járt el Rabutin, mint a Szamos völgyében. Amikor 1703. decemberében Guti Mihály kuruc vezér hódoltatta a székelységet, jóformán semmi ellenállást sem talált császári oldalról. Egy hónap multán azonban tűzérséggel megerősített csapatokat küldött Rabutin a felkelt székelység ellen. Graven alezredes Feketehalomnál a háromszéki székelyeket verte szét, báró Tige pedig Dános és Holdvilág között az udvarhelyszéki, elmenekülni nem tudó gyalogszékelyeket mészároltatta le katonáival, majd Székelyudvarhely városát egy néhány körül lévő faluval együtt felégettette.²²

A letragikusabb kétségtelenül az egész pusztulásban Nagyenyed romlása volt. Leégett a város, a középkori vártemplom s elpusztult a Kollégium is. A Kollégium professzorai titkon egy diákot küldtek Nagyszebenbe Bethlen Miklóshoz, főgondnokukhoz, még amikor kuruc uralom volt a városban, jelentve, hogy kénytelenségből hódoltak meg Rákóczi vezérének s kérték, hogy Bethlen eszközöljön ki védelmet Rabutinnál arra az esetre, ha ismét császári katonák lesznek a város urai. Bethlen közbejárt a tábornoknál, aki nehezen állott rá arra, hogy néhány szónyi írást adjon az enyedi kollégium védelmére, végül mégis adott, de mire a diák azzal visszaérkezett, Enyed már romokban hevert. Rabutin talán bánta, hogy itt túl messze ment a megfélemlítés eszközeinek alkalmazásában s nem adott kellő utasítást a pusztítást végrehajtó báró Tigenek. A Nagyszebenben ülésző gubernium urai előtt azt állította, hogy ő egy kapitányt rendelt ki a kollégium megoltalmazására s nem tehet arról, ha a tűz átharapózott oda is. Bethlen Miklós előtt már idegesebben menti magát s a kancellár ki nem mondott, de megérzett vádjára oda kiáltja: „Je ne suis pas tyranne turc, tartare ou barbare”, amiről Bethlen utólag ezt jegyzi fel: „gondolám, hogy Erdély s legközelebb Enyed tudja, kicsoda s micsoda ő?”²³

²¹ Szakál Ferenc Naplója: Történelmi emlékek a magyar nép községi és magánéletéből. Pest, 1860. II, 55. — A napló új kiadását I. Makkai László, Erdély öröksége. Bp., 1941. VII, 156—78.

²² Cserei Mihály, i. m. 327—9.

²³ Önéletírás II, 351—6. — P. Szatmáry Károly, A gyulafehérvárnagyenyedi Bethlen-főtanoda története. Nagyenyed, 1868. 134—47.

A sok égetés, pusztítás semmit sem használt. Rabutin csapatai kicsapásaik után visszatérnek abba a néhány megerősített várba, amelyekben biztonságban érezték magukat s 1704 tavaszán szinte egész Erdély a kurucok birtoka volt. Még a várak egyrésze is az ő kezükbe került s már csak Kolozsvárt, Nagyszebenben, Medgyesen, Segesvárt, Brassóban, Görgényben, Besztercén voltak császárhű őrségek. Jellemző a katonai helyzetre, hogy ahány erdélyi főurat Rabutin haddal küldött a kurucok elé, fogságba estek s rövid időn belül mint kuruc-generálisok harcoltak Rákóczi oldalán. Az ország népe pedig: a székelység, a vármegyék magyar jobbágysága, de a románság is mint felszabadítóját várta és követte a kuruc hadakat. A császár oldalán nem maradt meg más az erdélyiek közül, csak az, aki e „motus” elején Rabutin parancsszavára behúzódott egyik vagy másik várba s ott a német—rác őrség ellenőrzése mellett nem mozdulhatott. Nagyszebenben, a császári generális székvárosában különösen sokan voltak, mert ide parancsolta Rabutin a guberniumot és az 1703. november 15-én megnyitott országgyűlés tagjait, s bár egyesek innen is kiszöktek, nagyjából itt nyomorogta végig a szabadságharc változatos eseményekkel teli esztendeit.²⁴ Az ország szempontjából azonban nem sokat jelentettek, úgy hogy Rákóczi 1704 június elején új országgyűlést hívott egybe július 5-re a szintén kuruc kézen lévő Gyulafehérvárra.²⁵

Ez a romlás és a megváltozott hatalmi helyzet indítja a Nagyszebenbe zárt Bethlen Miklóst 1704. áprilisában a »Noé galambja« megírására. Ez életének utolsó politikai memorandumja, amellyel új fordulatot kívánt adni hazája politikájának. A tervezet címe jellemzően mutatja, hogy milyen érdekeket vett tekintetbe a szükséges erdélyi politikai fordulatot tárgyaló munkáltnál: „Olajágot viselő Noé galambja, avagy a magyarországi és erdélyi gyuladásnak eloltására, és a németekkel, magyarokkal, erdélyiekkel, törökökkel, oláhokkal és moldovaiakkal való örökös és tökéletes békekészség megszerzésére készítettett korsó víz, mely, a felséges Leopoldus római császárnak, Annának, Nagy-Británia királynéjának és a többi keresztyén királyoknak, fejedelmeknek,

²⁴ A Nagyszebenbe zárt rendek életével megismertet Wesselényi István naplója. L. Ferenci Miklós, Hadadi br. Wesselényi István élete és naplója. Kolozsvár, 1910.

²⁵ Ez országgyűlés történetére nézve I. Rugonfalvi Kiss István, II. Rákóczi Ferenc erdélyi fejedelemmé választása: Századok, 1906. 1—21, 97—120, 214—238, 313—341. A tanulmány okmányanyagát közzétette a Történelmi Tár 1906. évfolyamában. 1—48 és 198—230.

republikáknak, népeknek és nemzeteknek bemutatatik Fridericus Gotefridus Veronensis által.²⁶

Álnév alatt írja memorándumát s azt a XIV. Lajos ellen létrejött nagy európai koalíció vezetőihez akarja eljuttatni a koalíció bécsi követi útján. A memorándum az erdélyi kancellár széleskörű európai politikai tájékozottságáról tesz bizonyosságot: nem az erdélyi sérelmeket, városok és falvak pusztulását panaszolja fel, hanem Erdély helyét igyekszik kijelölni annak az európai politikai rendnek a tekintetbe vételével, amelynek megteremtéséért és biztosításáért jött létre az angol-holland-porosz-osztrák szövetség. Tétele az, hogy az ausztriai ház alá tartozó Erdély állandó fenyegetést jelent a török birodalomra s bizonytalanságot közvetlen szomszédaira: Moldvára és Havasalföldre. Attól kell tartani, hogy a török kihasználja e mostani magyar felkelést s el akarja szakítani majd Erdélyt Béctől, s ha esetleg most nem is, de a karlovici békében kikötött 25 év elteltével újra kezdi támadásait. Mindennek pedig az a következménye, még az ausztriai ház győzelme esetén is, hogy a császár haderejének egy részét e keleti veszedelem állandóan leköti s a császár országait újból és újból elpusztítja. Olyan módon kell tehát rendezni Erdély és Magyarország helyzetét, hogy ne szolgálhassanak Nyugatnak Kelet elleni támadásai kiinduló terepül, de ugyanakkor a török hatalomnak se legyen szüksége arra, hogy a maga biztonsága érdekében megtámadja, vagy zaklassa ezeket az országokat. Az európai hatalmi egyensúlynak szüksége van a „napkeleti békességre”, e napkeleti békesség kezessége pedig az önálló Erdély és a megbékélt Magyarország.

Ha végigforgatjuk azokat a követjelentéseket,²⁷ amelyeket Anglia és Hollandia bécsi képviselői: GEORG STEPNEY és HAMMEL BRUINIX, a császár és II. Rákóczi Ferenc közötti állandó békeközvetítők 1703 és 1711 között küldtek haza kormányaiknak a magyar ügy állásáról, jelentőségéről, a béke szükségességéről, láthatjuk, hogy az európai koalíció vezetői ugyanilyen szempontból, ugyanilyen érdekből tekintik a magyar felkelést. A nyugateurópai politikai egyensúly érdekében munkálnak minden erejükkel a „napkeleti békesség” biztosításán s a békességen nem azt értették, amit a bécsi miniszterek: a felkelés leverését s Magyarország meg

²⁶ A memorándum latin eredetije Bécsben Staatsarchiv. Hungarica 365. Fasciculus jelzet alatt. Magyar fordítása megjelent a Szalaytól kiadott Önéletírás függelékében 396—415. és Gyárfás Elemér, i. m. 195—205.

²⁷ E jelentéseket l. az Archivum Rákóczianum II. osztálya I—III. köteteiben.

Erdély újból való kiszolgáltatását a bécsi önkénynek és a jezsuita rekatolizációnak. Őszinte igyekezettel szeretnék biztosítani az ország alkotmányát, a felkelők megkegyelmezését, a vallásszabadságot, de mindezt nem a magyarságért, hanem azért az európai politikáért, amely a spanyol hatalom leverése és Franciaország felemelkedése óta természetesen szövetségbe kapcsolta össze a tengeri hatalmakat és a bécsi császárságot. Bethlen Miklós jól látja e politika érdekszárait s éppen ezért a napkeleti békesség érdekében kifejtett erdélyi önállóság további útját úgy szabja meg, hogy az ne keltsen gyanút a szövetségeseiben s ne tartsanak attól, hogy Erdély a francia diplomácia könnyen mozgatható bábja lesz.

A keleti hatalommal, a törökkel való békesség ára az, hogy Erdély ezután a Portának is, a császárnak is adózzék: mindkettőnek évi 15.000 aranyat. Így tér vissza Bethlen az 1686-ban kifejtett politikai megoldáshoz, a debreceni mintára való semlegességhez: „contributio aperta utrique”. A jó gazdasági-kereskedő tehetségéről ismert kancellár e kétfelé való adózást is Erdély érdekében szeretné gyümölcösztetni, hiszen a kétfelé fizetendő adó is kevesebb annál, amit például az 1688—1698 közötti háborús esztendőben Bécsnek adni kellett, de ezenfelül a Nyugat és Kelet közötti szabad kereskedelmet is szeretné e semlegesség által Erdély számára biztosítani. A töröknek fizetendő adóhoz hozzájárul még a tervezet 8. pontja, amely szerint ha a császár és a szultán között háború törne ki, Erdély semleges marad. E két kikötés ellenében a tervezet egész sor biztosítékot sorol fel, amivel Erdélynek a császárral és confoederatusaival való viszonyát akarja szabályozni. A leglényegesebb e szempontból a fejedelem és a fejedelemasszony személye. A tervezet e részében hű kifejezője az európai barokk monarchisztikus politikai gondolkodásmódjának. A mai olvasó előtt különös, hogy oly sokat foglalkozik az emlékirat ezzel a kérdéssel, az az európai háború azonban, amely alkalmat adott Bethlen Miklósnak az erdélyi kérdés felvetésére, a spanyol trón körüli örökösödés, a Bourbon-ház és az ausztriai Habsburg-ház jogai s e dinasztikus jogokhoz fűződő érdekek miatt vívatott. Ez az a korszak amikor, a katolikus király iránti hűség jeléül, a magyar rendek lemondanak a szabad királyválasztás jogáról²⁸ s amikor a protestáns Angliában súlyos probléma, hogy a fegyverrel elűzött II. Jakab helyét elfoglaló Orániai Vilmos királyságának — amit különben örömmel fogadott az egész ország — miként adjanak olyan megfogalma-

²⁸ Az 1687. évi II. és III. tc. Magyar Törvénytar 1657—1740. Bp., 1900. 335.

zást, hogy az ne sértse a királyság Istentől valóságának legalitását.²⁹ Nem csodálkozhatunk tehát, ha Bethlen Miklós a maga elé képzelte új erdélyi politikát az új fejedelem személyi adottságaiban szemléli. Német református uralkodóházból való örökös fejedelmet kíván az ország élére állítani, aki az ausztriai házból venné feleségül valamelyik főhercegnőt. Ahogy ezt a tervet indokolja, abban kifejezésre jut hosszú életének minden politikai tapasztalata, a fejedelem személyének, házassági kapcsolatainak leírása mögött pedig a megerősödő békés, önálló Erdély képe rajzolódik ki.

Elismeri, hogy a magyarok irtóznak a némettől és attól, hogy német uralkodják rajtuk, az erdélyi pusztulás közepette ő maga is a Bécsből való elszakadást keresi, de úgy, hogy abból ne csak reménytelen felkelés, ideig-óráig való szabadság, hanem tartós békekéség következzen. Legyen bécsi főhercegnő a felesége, hogy az ausztriai ház ne legyen ellensége az önálló országnak. Erdély németisége vagy magyarsága azonban nem a fejedelem személyén fordul meg, ezt Bethlen Miklós is minden fejedelemtisztelete mellett jól tudja. A Diploma Leopoldinum kiadása óta sem lett volna semmi baj Erdélyben, ha az osztrák uralom csak abban áll, hogy Apafi helyett Lipót a fejedelem, a bajok ott kezdődtek, hogy az ország kormányzásait a bécsi kancellária szervezte meg, az ország pénzügyeit a kiküldött kamara-bizottság vette át, az urak és a szegény nép nyakára pedig rátelepedett a császári katonaság. Ezekről akar szabadulni Bethlen s a német fejedelemhez ezért teszi hozzá, hogy a tanácsa pedig csak a haza fiaiból álljon. A fejedelem reformátussága a legfőbb kezesség azonban az ő szemében amellet, hogy az országban a békekéség, a jogosság biztosítatik. Meg van győződve arról, hogy nemcsak az erdélyi protestánsok, de még az erdélyi románok, sőt Moldva és Havasalföld meg az egész keleti ortodox egyház csak református fejedelmet néznének bizalommal Erdély élén s a katolikusok is megnyugodhatnak, mivel száz éven át, amíg református volt a fejedelem, mindenkor épségben tartott securitásuk, becsületük és szerencsájük.

A fejedelem reformátusságának indokolásakor tűnik elő, hogy külpolitikai tekintete messze túljár Bécsen, amikor megállapítja: „az egész Európában lévő protestánsoknak kell itt complaceálni”. Ez valóban fontos szempont volt akkor, amikor a dinasztikus érdekek címén vívott háborúban Nyugat népeit: angolokat, hollandokat, poroszokat éppen a vallási közösség tüzelte harcra a francia protestantizmust kegyetlenül elnyomó XIV. Lajos ellen. E német

²⁹ Marczali Henrik, Világtörténet. Budapest, é. n. IX, 188—9. és Maurois André, Anglia története. Bp., é. n. 376—7.

református fejedelem országának önállóságát reménye szerint garantálni fogja majd Anglia, Svédország, Dánia, Poroszország, Hollandia és Svájc, ő maga pedig patronusa és szószólója lesz Bécsben a magyarországi protestánsoknak. Az európai közösségekben való részvétele bizonyosságául az önálló Erdély fejedelme 1000 lovassal és 1000 gyalogossal vesz részt a Franciaország elleni háborúban. Ez az a politikai gondolat, amely megragadta a kancellárt s nem hagyta nyugodni sem éjjel, sem nappal: kihasználni az ausztriai ház szorongatott katonai helyzetét és politikai szövetségeseit s Bethlen Gábor meg Rákóczi György európai protestáns koalíciójának feltámasztásával biztosítani Erdély szabadságát, jövőjét, békességét.

Politikai tervezetének körültekintő voltát igazolja, hogy a külpolitikai szempontok helyes felmérése mellett nem feledkezik meg az itthoni tényezőkről sem. Ír Rákócziról és ír elbujtatva, a sorok között, az erdélyi rendekről is. 1704 tavaszán, amikor Rákóczi hatalma diadalmasan bontakozik ki és számolni lehet Rákóczi szövetségeseinek, a bajoroknak és a francia királynak³⁰ a győzelmével is, Bethlen azt írja, hogy „minden okokra nézve elkerülhetetlen” az, hogy Rákóczi, ha rövid ideig uralkodik is Magyarországon és Erdélyben, uralmát meg nem szilárdíthatja s ha a császárral ki nem egyezik, magára, nemzetére végzetlen romlást fog felidézni. Azt javallja hát, hogy kössön békét, birtokait cserélje el egy német birodalmi hercegséggel, híveit pedig a császár mint magyar király contentálja Rákóczi javaival s megfelelő tisztességek adományozása által állítsa be őket a haza szolgálatába. Bethlen szépszerével és békés úton, de a felkelt kuruc hadvezéreinek feláldozásáról ír, mert nem ez urak boldogulását, hanem „a magyarországi nép megmaradását” tartja a „legfőbb törvénynek”.

Az erdélyi urak más vonatkozásban jönnek elő tervezete keretében. Kancellárságának egyik legkeservesebb tapasztalata volt az, hogy tervei nem annyira a bécsi udvar önkényén, mint önző honfitársai miatt buktak meg, akik készek voltak elárulni bármilyen országos érdeket, ha abból személyi, családi hasznot remélhettek. Bethlen olyannak képzei el az új Erdélyt, amelyben a családi és személyi praktikák nem ronthatják meg az országos érdeket. Szembefordul a diploma által teremtett rendi kormányzattal

³⁰ Az egyesült bajor és francia seregek feletti döntő győzelmet Savoyai Jenő és Marlborough közös támadása vívja ki 1704. augusztus 13-án Hochstädt közelében, Blindheimnál. Marczali Henrik, Világtörténet IX, 349.

s elveti annak lehetőségét, a szabad fejedelmválasztást is. Ebből a multban amúgyis csak „kufárkodások, belső hadakozások és a gonoszok sokasága” következett Erdély érdekében magasan az ország felett álló fejedelmet kíván s előírja, hogy házasodni is külföldi fejedelmi házból házasodjék, hogy „a sógorság ne uralkodjék és ne grassáljon”.

Bethlen Miklós a tervezetet több kíséző levéllel³¹ PÁNÓ ISTVÁN nevű görögnek adta át, aki Bécsbe készült. PÁNÓ azonban átadta az összegyűjtött postát RABUTINNAK, aki felbontva Bethlen levélcsomóját, megtalálta benne a Noé galambját. A per folyamán egyszer sem jött elő, de a kortársak úgy tudták, hogy a kancellár levelei között volt egy, a császárhoz intézett jelentés, amelyben megírta, „hogy a generál miképpen égetteti és pusztíttatja az országot”.³² Lehet, hogy ez, lehet, hogy csak a régi gyűlölség indította arra a tábornokot, hogy e tervezet ürügyén leszámoljon Bethlen Miklóssal. A szervilis gubernium rendelkezésére állott a terv végrehajtásában. A császári tábornok és az áskálódó urak, akiktől Bethlen meg akarta szabadítani az országot, most törvényt ültek felette. 1704 május 5-én eltávolították kancellári tisztjéből, június 19-én éjjel a gubernium nevében letartóztatták³³ s két napra rá a diaeta — a múlt év nov. 15-e óta Rabutin őrizetében folytatólagosan ülésező országgyűlés — elé idéztetett s a diaeta előtt az ország közügyigazgatója által perbe fogatott. Bethlen Miklós fogságából június 28-án megrendítő hangú kérést intézett a rendekhez, kérve őket, hogy ügyét terjesszék fel a császár elé, őt magát pedig, aki hosszú szolgálatában mindenkor megbizonyította „1. a királyhoz való hívséget, 2. a hazához való igaz szeretetet és 3. a reformáta valláshoz való buzgóságot” érdemeire, 62 éves korára és család-

³¹ A bécsi állam levéltárban lévő periratcsomó a kancellár három kíséző levelét őrizte meg: 1. Szentkereszthy Andráshoz, a bécsi erdélyi kancellária secretáriusához — 1704. április 25-ről. 2. Tarczali Zsigmondhoz, Bethlen bécsi ágenséhez — 1704. április 28-ról és 3. Hammel Bruyninxhez, Hollandia bécsi követéhez, aki ez időben a császári ház és Rákóczi közötti béketárgyalásokat vezette, — kelet és aláírás nélkül [Hungarica. 365. Fasciculus. III. Conv.].

³² Wesselényi István naplójának Bethlen Miklóstra vonatkozó feljegyzéseit kiadta P. Szathmáry Károly, Gróf Bethlen Miklós tragoe-diája: Történelmi Tár 1891:1—60. Az állítólagos levélre vonatkozóan l. i. h. 46.

³³ A letartóztatást gróf Haller István, Conrad Sámuel szebeni bíró és Acton hajtotta végre. Bethlen Miklós egy 1709-ben írott levelében így emlékezik meg erről: „Nagyon becsültem én azt, hogy (Haller István) a mikor kedve ellen az arestumot indicalá nekem, alig tartotta sirását. Conrad uram pedig zokogva sirt. Isten mind a kettőnek fizesse jóval s örömmel azt az én hozzám való compassiojokat.” A levelet közli Lukinich Imre, Gróf Bethlen Miklós bécsi fogságáról: IK. 1906: 84.

jára való tekintetből, de a jog és a törvény szerint is helyezték szabadlábra.³⁴ A rendek a supplicatiót felterjesztették Rabutinhoz, aki azonban azt elolvasatlanul azzal adta vissza, hogy „csak afféle hiábavalóság és az időnek vontatására való”. RABUTIN merevségét látva, a rendek elutasították a supplicatiót s 1704. július 1-én megkezdődött a nagyszebeni országgyűlés előtt Bethlen Miklós pere. A következő hónap végéig folyt a per Nagyszebenben s innen megerősítés végett Bécsbe terjesztetett fel. Bécsben különböző delegált bíróságok és bizottságok tárgyalták a per anyagát, a végső döntés azonban csak 8 év múlva, 1712 februárjában hozatott.

A per nagyszebeni részéről két egykorú napló³⁵ számol be, közléseiket a Bécsbe küldött hivatalos felterjesztés⁸⁶ adataival egészítjük ki rövid összefoglalásunkban. A bécsi tárgyalások fontosabb mozzanatait pedig egy 1711-beli részletes hivatalos jelentés alapján ismertetjük.³⁷

SIKETFALVI GÁLFALVI GERGELY közügyigazgató (fiscalis director) az országgyűlés előtt a »Noé galambja« miatt emelt vádat Bethlen Miklós ellen. A vád szerint e politikai tervezet:

1. Erdélynek a császár kormányzása alóli kiszakítását készíti elő; 2. módot nyújt arra, hogy a keresztyénség ellenségei ismét hatalmuk alá vonják az országot; 3. nyilvánvaló módon az ország kormányzatának, uniójának és törvényeinek eltörlésére törekszik.

Ezek miatt, valamint amiatt, hogy a generális és a gubernium megkerülésével, a császár és miniszterei előtti titkolózással kerülő úton oly helyre akarta tervezetét eljuttatni, ahonnan e gonosz terv megvalósítása kiindulhatott volna, örök hűtlenség vétke miatt fej- és jószágvesztésre való elítélését kérte.

Bethlen kérte, hogy védőket fogadhasson maga mellé s mert Nagyszebenben alkalmas törvénytudó ember nincsen, aki egy ilyen főbenjáró perben védőügyvéd lehetne, kérte a tárgyalás elhalasztását. A halasztás iránti kérést RABUTIN elutasította s a Szebenben

³⁴ A supplicatiót kiadta Szalay, i. m. II, 416—32 és Gyárfás E., i. m. 206—16.

³⁵ Wesselényi István idézett magyar nyelvű naplóján kívül fennmaradt Gyalakutai Lázár György marosszéki királybíró latin nyelvű naplója is, mely a Nagyszebenbe zárt diaeta fontosabb eseményeit örökíti meg 1704. július 1-től 1704. október 31-ig. A napló főtémája Bethlen Miklós pere [Megjelent a Monumenta Hungariae Historica Scriptores 37. kötetében].

³⁸ Marosvásárhelyi Simonfi Mihály táblai protonotárius jelentése a császárnak Bethlen Miklós felségárulási peréről és a perben hozott ítéletről. Nagyszeben, 1704. augusztus 14. A latin nyelvű jelentés másolata Bécsben, az Állami Levéltárban [Hungarica, Fasciculus 365, Conv. III. Fol. 27—45].

³⁷ L. e tanulmány függelékében.

lévő KISVÁRDAI PÉTER (Péter diák) és SÁNDOR GERGELY jelöltettek ki a kancellár védőiül. Bethlen védőjéül SIMONFI MIHÁLY táblai protonotáriust szerette volna, de a generális ebbe sem egyezett bele s így SIMONFI mint ítélő bíró vett részt a perben.³⁸ Az első tárgyalás július 11-én volt. A közbeeső napokat Rabutin arra használta fel, hogy ráijesszen a rendekre, nehogy helyt adjanak a megvádolt főúr valamilyen kérésének. Alkalmul szolgált erre az, hogy az országgyűlés egy követsége Bethlen kérvényét vitte a generálishoz, amelyben szabadlára helyezését kérte. Rabutin „politice” beszélt a követekkel, bizonyítva, hogy „mind az Ő Felsége szolgálatja, mind a haza conservatiója azt kívánja, amely végre Ő Excja tendál”.. t. i. Bethlen elítéltetését. Az országgyűlés színe előtt Rabutin bizalmasa, ACTON nem ilyen nyersen adta elő a tábornok álláspontját, hanem azt a törvényesség formájába burkolta: a generális azért nem kedvez a kancellárnak, hogy szabadon érvényesülhessen a törvény.

A július 11-i tárgyalás Bethlen újabb instanciájával kezdődött. Instanciája 1. pontjában kifejti, hogy nem akar a császár, az ő ura ellen perelni, ügyét Ő Felsége lába elé terjeszti. Hivatkozik a Resolutio Alvinczyana 4. pontjára.³⁹ A 2. pontban az erdélyi alaptörvényre, az Approbatákra való hivatkozással szabadlára helyezését kérte.⁴⁰ A kérvényt a rendek praesidense⁴¹ átvitte

³⁸ Siketfalvi Gergely és Simonfi Mihály a per fő irányítói, róluk így emlékezik meg Bethlen: „Simonfi Mihályt az ítélőmesterségre és Süketfalvi Gergely deákot a fiscalis directorságra én promoveáltam. Bátran merem mondani egyedül. Kik és mint fizettek meg nékem in anno 1704. meglátszott, de nem okozom őket, mert kételenek voltak a nyavalyások véle” [Önéletírás II, 186].

³⁹ A Resolutio Alvinczyana 4. pontja: „Cum causae duplicis sint generis, vel criminales vel civiles, Sacra Caesarea Regiaque Majestas inter graviores illarum censenda statuit crimina laesae Majestatis, perduellionis, prodicionis, et alia quae statum et tranquillitatem publicam respiciunt; super quibus Gubernii votum seu opinionem libenter quidem audiet, decisionem autem tanquam rem ad Regem immediate spectantem sibi reservat...” [Szász Károly, Sylloge tractatum. Kolozsvár, 1833. 381].

⁴⁰ Approbatae Constitutiones Pars II. Tit. VII. Art V.: „Ha valamely áruítatásnak vétkével vádoltatott és immár evocaltatott személy compareálni nem akarván, az országból ki akarna menni és az ország s az ahhoz tartozó birodalomnak széliben deprehendáltatnék, avagy oly levelei, tractai nyilatkoznának ki, kikből manifesta suspicio láttatnék elmenetele felől, szabadon megarestaltathassék, de a tanácsuraknak tetszésekből, absque tamen laesione personae, ha magát nem opponálja és törvényre előállattassék, de törvény előtt semmi javaiban meg ne károsíttassék; mindazonáltal maga igazságos dolgaiban, intra limites regni partesque ei annexas, törvény előtt az evocatus nemes ember is

Rabutinhoz, de ő ismét elutasította, amit Bethlen megértve, végül is alávetette magát a peres eljárásnak s elsősorban védője útján pergátló kifogásait (*exceptiones*) kívánta előterjeszteni. Az *exceptiók* kérdése körül a közvádoló *fiscus director* és a védő között jogi vita indult meg. A közvádoló ugyanis az *Approbaták* egy bizonyos helyére hivatkozva azt állította, hogy hűtlenségi perben nem lehet *exceptiókkal* élni.⁴² A védő rámutatott arra, hogy az idézett törvényszakasz a jogorvoslatot (*remedium*) tiltja el hűtlenségi perrel kapcsolatosan s nem a pergátló kifogások emelését, amire — más hivatkozott szakaszok alapján⁴³ — joga van. A *gubernium urai* s velük együtt a szászok a közügyigazgató érvelését fogadták el, az elrendelt írásbeli szavazás rendjén azonban a *diaeta* többsége a Bethlen Miklós érvelésére hajlott s megengedte kifogásainak előterjesztését.

E jogi vita következményei szempontjából volt neveztes eseménye a pernek. Július 11-én volt e tárgyalás s a következő csak 17-én tartatott, a közbeeső napokon azonban a rendeknek súlyos megfegyelmezést és megaláztatást kellett elszenvedniök, amiért voksaikkal Bethlen jogi álláspontját fogadták el. Rabutin azt követelte tőlük, hogy nyilatkozzanak: vétkesnek tartják-e Bethlen tervezetét, vagy nem? A rendek egymás után két memorandumban is kifejtették, hogy mennyire törvénytelen egy ilyen nyilatkozat, ők mint bírák nem foglalhatnak előre állást a vád és a védelem részletes meghallgatása nélkül. A tábornok azonban nem engedett s a rendek végül is írásban kinyilvánították, hogy helytelenítik a kancellár politikai tervezetét. Ugyane napokban SIMONFI ítélőmestert is kétszer idézte maga elé Rabutin és figyelmeztette, hogy Őfelségét kell szolgálnia ítélőmesteri tisztjében. Ezt SIMONFI maga panasolta el Wesselényi Istvánnak, Közép-Szolnok főispánjának, de jellemző módon az általa szerkesztett hivatalos felterjesztésben nemcsak a generális erőszakoskodását hallgatja el, hanem még csak azt sem írja meg, hogy a rendek szavaztak s szavazatukkal már a per folyama alatt elítélték a kancellárt és tervezetét. Az ala-

meg ne háboríttassék, annál inkább meg ne fogattassék” [Magyar Törvénytár. 1540—1848. évi Erdélyi Törvények. Bp., 1900. 46—7].

⁴¹ Gróf Haller István, ugyanaz, aki a letartóztatást is eszközölte.

⁴² *Approbatae Constitutiones Pars. II. Tit. VII. Art. I.*: „Ha kik árultatásnak vétkében találtnak, legitime evocaltatván és juridice convineáltatván, amint eleitől fogva a magyar nemzet közt, úgy ezután is in notam perpetuae infidelitatis, incurraljanak, melynek se processusában, se executiojában semminemű *remediumok* ne admittáltassanak” [Magyar Törvénytár id. kötet 45—6].

⁴³ Az *Approbaták Pars IV. Tit. I. Art. XXX.-ra* és *Pars IV. Tit. I. Art. XI.-re* hivatkozott e helyen a védő.

koskodás iskolája nemcsak ez a rész, hanem az egész szebeni per: a tábornok követelőzései, fenyegetései, a rendek bátortalan színvallása a törvény mellett, utána mindig ijedt visszahúzódás, engedelmesség s mindez az Approbaták szakaszainak értelmezésébe, a törvényesség színébe burkolva.

A július 17—18-i és 24—26-i tárgyalásokon adja elő a kancellár védője az excepciokat (pergátló kifogásait). Ezek közül különösen az első keltett nagy visszhangot: Bethlen azt állította, hogy a nagyszebeni gyülekezet nem törvényes diaeta, mert a múlt évben összehívott országgyűlés folytatása felől nem rendelkezett a fejedelem, ha pedig nem törvényes a diaeta, nem tekinthető illetékes bíróságnak sem. A felkavart helyzetet GRÓF BÁNFFY GYÖRGY, a gubernátor azzal igyekezett lecsendesíteni, hogy bizonyította, hogy a császári leirat megérkezett, de titkos írással a generálishoz intézve, ő azonban másolatát megkapta. A rendek jogérzéke ismét nehéz helyzetbe került s az elrendelt szavazásnál valamilyen körmönfont votumban állapodtak meg, amivel ugyan nem mondták ki az országgyűlés törvényességét, de nem is mondtak ellent a gubernátor álláspontjának. A vádlott másik kifogása az volt, hogy őt mint kancellárt és nemes embert ítélet nélkül nem lett volna szabad elfogadni. Hivatkozott az Approbatákra s a császártól a gubernátornak adott 1693. évi Utasításra. A közvádló ugyancsak az Utasításra hivatkozott,⁴⁴ a rendeknek szavazniok kellett, de mert a guberniumtól újból megfenyegettettek, elutasították Bethlennek ezt a kifogását is. Bethlen ellenfelei tervszerűen jártak el az egész per folyamán: Rabutin, Bánffy György, a szász követek mellé mind több megfélemlített ember sorakozik föl; július 27-én, két nappal a főtárgyalás előtt sorompóba lépett Bethlen régi ellenfele, APOR ISTVÁN is, összehívta a katolikus urakat s megfenyegette

⁴⁴ A gubernátornak adott császári Utasítás, mely törvényerejű volt, kétféleképpen is értelmezhető 6. pontja a következőképpen hangzik: „Praecipimus praeterea ut neminem Magnatum, Nobilium, vel aliis libertatibus gaudentium ordinum, ante latam sententiam ullis sub praetextibus, nisi legitima citatione mediante juris ordine in foro et coram iudicibus competentibus, convictum et aggravatum arestari curet; nisi forte in criminibus exceptis, ut sunt: laesae Majestatis, perduellionis, prodicionis, blasphemiae, sodomiae, magiae et sacrilegii etc. in quibus, legitimis praecedentibus indiciis, ne vel iudicium fuga rei reddatur elusorium, vel per eandem publicum malum imminens prius quam suos exerat perniciosos effectus promoveatur potiusquam praepediatur, licitum illi sit, habita cum intimo Consilio desuper deliberatione, etiam executive providere publicae salutis vel praedictorum enormium criminum ad avertendum omnipotentis Dei iram punitioni...” [Szász Károly, i. m. 412].

őket, ha nem ítélik el a kancellárt, ők maguk is a hazaárulás és hűtlenség bűnébe esnek.

A fiskális direktornak a július 20-i főtárgyaláson elmondott vádbeszédét pontokba foglalva örökítette meg Simonfi felterjesztése:

1. A vádlott a tervezetet és a kísérő leveleket a magáénak ismerte el.
2. Tervezetét titokban fiktív név alatt adta ki.
3. Erdélyt el akarja szakítani a császár kormányzásától.
4. Vissza akarja juttatni az országot a török főhatóság alá.
5. Megrontja az ország nemzetei és vallásai közti úniót, amikor előírja, hogy a fejedelem mindig református legyen.
6. A szabad fejedelmválasztás eltörlésével és az örökös fejedelemség bevezetésével felforgatja az ország törvényeit.
7. Súlyos bűn, hogy tervezetét nem a császárnak, vagy minisztereinek, hanem idegen hatalmak képviselőinek akarta eljuttatni, hiszen még a fejedelemnek sem szabad titkon, a tanács híre nélkül külföldi képviselőkkel érintkeznie.
8. Terve alkalmas arra, hogy felforgassa az Ausztriai Ház és a török között fennálló békességet.
9. Amikor tervezetébe bevonja Thökölyt, a törököket és a tatárokat, mintegy felbátorítja azokat Ófelsége elleni új támadásra.
10. Rossz szándékát mindennél jobban igazolja, hogy tervezetét még a követek útján sem a császár elé, hanem Angliába és Hollandiába akarta kijuttatni.
11. Nem áll meg a vádlott védekezése, amely szerint azért folymodott a titkossághoz, mert személyét féltette a generálistól, az ok nyilván az volt, hogy nem személyét, hanem tervezete előhaladását féltette tőle.
12. Írása alkalmas arra, hogy meggyengítse a holland, az angol és a porosz követ császár iránti hűségét s aláaknázza a szövetségesek ügyét.
13. Hűtlenség és hazaárulás, hogy az országot a török adófizetőjévé akarta tenni.
14. Elítéli a tervezetnek Ferdinánd királyra vonatkozó hivatkozását, aki Magyarország egy részét átengedte a töröknek, mert e hivatkozással Bethlen azt a hitet akarja kelteni, hogy a császár most sem képes megtartani Erdélyt.

Ezek a vádpontok s ha összehasonlítjuk a »Noé galambjával«, érezzük, hogy annak európai kitekintésű, de erdélyi és ma-

gyar politikájával szemben itt nem egy más, azzal egyértékű politikai gondolat szólal meg, hanem a császár iránti hűség szolgáló magatartása. A rendek, akik újból és újból megpróbálják Bethlen ügyét felterjeszteni a bécsi udvar elé, érzik, hogy olyan valaminek a megítéléséről van szó a kancellárral kapcsolatban, ami meghaladja erejüket. A Bécestől való elszakadás tervezetét Bécsbe felterjeszteni: ez lett volna helyzetükben a jóindulatú eljárás! A rosszindulatúak azonban, Rabutin és kreatúrái ezt sem akarták, hanem fejét és jószágait akarják venni azon érvelés alapján, amelyet Gálfalvi Gergely fogalmazott meg.

A közügyigazgató vádbeszédére válaszul Bethlen védekezése az augusztus 5-i ülésen hangzott el. Tervezete igazolására történelmi és politikai fejtegetésekkel teli »Apológiá«-ját adta elő. Tanúkra hivatkozott, akik igazolhatják, hogy Ófelségének őszinte híve, a hazai lelki és politikai szabadságának szorgalmas őrizője volt. Hivatkozott a tervezet írásba foglalása idején fennállott reménytelen politikai helyzetre, amelyben már a gubernium is olyan felterjesztéssel fordult a császárhoz, hogy ha nem tudja megtartani kormányzása alatt Erdélyt, békekötés esetén ne feledkezzék meg a császár iránti hűségben megmaradt guberniumról. Intette a rendeket, hogy a törvénytől ne távolodjanak el s végül kijelentette, hogy bár meg fogja hallgatni a rendek és a gubernium döntését, ítéletet az ország törvényei, az Alvinczy-féle rezolúció értelmében csak Ófelségétől fogad el.

Az, ami Bethlen apológiája után augusztus 5-e és 24-e között lejátszódott, ismét nem Bethlen ügyére, hanem a Szebenbe zárt rendek szorongatott helyzetére, Rabutin jellemére és a gubernium szolgálólelkőségére vet világot. Rabutin törvényes formák között, a felelősség áthárítása mellett szerette volna Bethlent kivégeztetni, a rendek pedig, akiket megindított és megnyert a kancellár védekezése, ugyancsak a felelősség áthárítása mellett szerették volna őt felmenteni. A gubernium Rabutin álláspontját képviselte a rendekkel szemben s ha a tábornok vállalja a felelősséget, a gubernium elnézte volna Bethlen kivégeztetését is. Nemet csak egyetlen egyszer mondtak: szeptember 2-án, amikor Rabutin azt izente, hogy a gubernium folyamodik a generálshoz az ítélet azonnali végrehajtásáért. Augusztus 5-e és 24-e között húzódott a hazaárlási perben az ítélet kimondása és az elítélt fellebbezésének elfogadása vagy elutasítása. A gubernium addig szavaztatta a rendeket, míg végül a közvádoló keresete szerint fej- és jószágvesztésre ítélték. A legtöbben kétszer szavaztak, de volt olyan is, akinek hatszor adták vissza írásba tett voksát, hogy adjon újat helyette,

mert különben mint bűnpártolót szintén perbe fogják.⁴⁵ Az ítélet kimondása után azon munkálkodott a tábornok és a gubernium, hogy a rendek utasítsák el Bethlen Miklós fellebbezését. Megismételt szavazások útján ezt is elérték s kimondták, hogy csak az ítéletet s a per lefolyásáról egy rövid tájékoztató jelentést⁴⁶ — de a periratokat nem — terjesztenek fel a császárhoz, hogy ő azután határozzon: akar-e élni kegyelmi jogával, vagy szabad folyást enged az ítélet végrehajtásának. Rabutin győzött a kancellár felett s még azt is kivitte, hogy a rendek az ítéletet és a kegyelmi kérvényt nem közvetlen úton, hanem ő rajta keresztül terjesszék fel a császár elé. Tovább nem mehetett, a gubernium megtorpant a generális utolsó kívánsága előtt s nem kérte a kancellár kivégzését. Rabutin habozott s ezalatt, az elterjedt hírek szerint, szeptember elején posta érkezett Bécsből, mely Bethlen Miklós életben hagyását rendelte el.

A bécsi angol követ jelentéseiből pontosan megállapítható, hogy a nagyszzebeni perről milyen hírek érkeztek az udvarba. A háborús események miatt nagyon rossz volt a postai összeköttetés a császárváros és Erdély között, de azért július közepén már híre járt ott is az erdélyi kancellár letartóztatásának. Előbb különféle találgatások voltak a hírrel kapcsolatban, a követ július 19-i jelentése azonban már pontosan beszámol arról, hogy Rabutin és

⁴⁵ Vesselényi István első szavazata az ítélet kimondásakor ez volt: „...én jó lelkem szerint azt ítélném, hogy a rab úr legyen az mostani árestumában in moderno statu és őfelsége eleibe fölvitetvén a processus, minthogy ő felsége ellen vétett, ő felsége kegyelmesen determinálja poenáját, ezt tartván az ő felsége kegyelmes resolútiója is, melyet Alvincziana resolúciónak hívnak”. A rendek legnagyobb része ilyen módon szavazott. A gubernium álláspontja az volt e szavazatokkal szemben, hogy a rendeknek mint bírának, vagy a fiskális direktor által kért büntetést, vagy a vádlott által kért felmentést kell kimondaniok, de közvetítő megoldásokon a törvény szerint nem törhetik a fejüket. E jogi állásponthez azután egy csomó nyílt és titkos fenyegetés járult. Így született meg Wesselényi második szavazata: „Minthogy most már látom, hogy nincsen nekem fakultásomban az intentált poenának mitigatiója, hanem vagy absolválnom, vagy condemnálnom kellek: azért minthogy én a projectumot is hibásnak és így a projectator is lelkem sérelme nélkül vétkesnek mondhatom, és így vétkesnek tapasztalván, mintsem én absolválhassam, inkább condemnálom, tovább való dolga ő felsége kegyelmes gratiájában állván” [P. Szathmáry Károly, i. m. 53—5].

⁴⁶ Ez az a jelentés, amely a bécsi Állami Levéltár idézett perirat-csomójában ma is olvasható. Lázár György feljegyzése szerint e jelentést augusztus 15—17. napján tették írásba Simonfi Mihály és Gálfalvi Gergely, a gubernium azonban fogalmazványukból kihagyatott egyes, Bethlen Miklóstra kedvező részleteket [L. i. m. 1704. augusztus 15—18. feljegyzéseket].

Bánffy gróf, Bethlen Miklós ellenségei egy »Noé galambja« című tervezet miatt vetették őt börtönbe. A tervezet tartalma még ekkor nem volt ismerős, A magyarországi béke megkötésén fáradozó követ aggódik, hogy Rabutin kivégezteti Bethlent s ezzel tovább mérgesíti az amúgy is feszült helyzetet; a miniszterek közül is egyesek azon a véleményen vannak, „hogy az ütés sújtsa le a kancellárra, mielőtt a császár megakadályozná, ha ugyan meg akarja akadályozni”.⁴⁷ A követ óvatos álláspontját azonban, úgy látszik, mások is magukévá tették s azért mehetett le a figyelmeztetés Rabutinhoz, hogy addig, míg Bécsben nem látják tisztán a helyzetet, ne tegyen elhamarkodott lépést.

A figyelmeztetés meglephette RABUTINT, mivel azelőtt kevéssel, augusztus 26-án és augusztus 30-án indította Bécsbe Havasalföldén keresztül a Bethlen Miklós peréről és ítéletéről szóló jelentéseit. E levelek október közepén érkeztek Bécsbe. A követnek feltűnt, hogy a gubernium ezalkalommal nem írt sem a császárnak, sem az erdélyi kancelláriának. Írt azonban ACTON az erdélyi alkancellárnak s levelének hangja jellemző a Bethlent körülvevő gyűlölségre: „... si Imperator sibi Transylvaniam, Transylvaniae Leges et Libertatem, Catholicae Religionis quietem conservatam cupiat, necesse est ut Sententiam contra Bethlemum latam confirmet”.⁴⁸ Rabutin felterjesztése október 15-én érkezett Bécsbe, azonban nem azt a hatást váltotta ki, amit remélt. A császár nem erősítette meg az ítéletet — bár a periratok s maga a tervezet sem volt még akkor Bécsben, úgy hogy a felterjesztés alapján Bethlen bűnét sokkal súlyosabbnak gondolhatták — hanem 1704. november 6-án egy „judicium delegatum”-ot nevezett ki a kancellár felett hozott ítélet tényszerű és jogi felülvizsgálatára. Bármennyire szerették is volna elkerülni a nagyszzebeni bírák Bethlen ügyének Bécsben való tárgyalását, úgy látszik, a császári udvar türelme-
sebb elemei győztek e kérdésben. Az angol követ élénk érdeklődése a Bethlen-ügy iránt ezután megszűnik, megállapíthatta, hogy elhamarkodott lépést nem követtek el, a magyarországi nyugtalanságot nem növelték s ezzel politikai érdeklődése kialudt. Bethlen személy szerint különben is csak mint „egy protestáns” érdekelte őt, 1704. decemberében megismert politikai terveze-
tete már nem támasztott benne a szánakozáson kívül más visszhangot.⁴⁹

A bécsi judicium delegatum elnökévé Lipót császár GRÓF BUCCELLINI FRIGYES titkos tanácsost nevezte ki, ugyanazt, aki

⁴⁷ Archivum Rákócianum. II. oszt. I. köt 352—5.

⁴⁸ I. h. 493—5.

⁴⁹ I. h. 589—92.

II. Rákóczi Ferenc perében is a kiküldött bíróság elnöke volt.⁵⁰ A bécsi perről részletesen nem ír az Önéletírás és más egykorú napló sem számol be róla s a rendelkezésünkre álló hivatalos jelentésből nem tudjuk a per egyes fordulatainak időpontját megállapítani. Hosszan folyt, három császár alatt s a végső császári resolútiót csak III, Károly adta meg. Bethlen a bécsi per első három és fél éve alatt Nagyszebenben volt nagyon szigorú, kínos és megalázó fogságban. Helyzetén csak 1708. április 15-én enyhített Rabutin grátiája, 1708. május 1-én pedig Bécsbe indították fel, itt volt tisztességes őrizet alatt, fogadott szálláson, nemcsak az ítéletig, hanem azután is, Bécsben bekövetkezett haláláig. A bécsi per folyama alatt ágense, védője TARCZALI ZSIGMOND volt.

Az 1704. novemberében kiküldött különbíróság, mely az elnökön kívül három tagból (BÁRÓ WEIGLER, GUARIANT és SCHLITTER tanácsosokból) állott, megerősítette az erdélyi ítéletet. Az erdélyi ügyekkel foglalkozó miniszteri bizottság azonban úgy találta, hogy a per aktáit nem közölték a bírósággal s ezért utasította a judicium delegatumot, hogy vegye új vizsgálat alá az egész ügyet.⁵¹ Egyúttal két új taggal, PALM-THIELL és SCHICKH tanácsosokkal egészítette ki s utasította GRÓF BUCELLINIT, hogy a tanácskozásokba vonják be GRÓF STAHREMBERGET, az udvari kamara elnökét, BÁRÓ SEILERT, az udvari kancellárt és GRÓF HERBERSTEINT, a Haditanács alelnökét.⁵² A judicium delegatum több tanácskozást tartott s megvizsgálta a beterjesztett iratokat s arra a megállapításra jutott, hogy az erdélyiek a jog és a törvény szerint jártak el, mind a per alakításait, mind az ügy megítélésének érdemét tekintve. A per

⁵⁰ I. m. I. osztály XI, 177.

⁵¹ Valószínűleg ezzel a fordulattal áll kapcsolatban Bethlen Miklósnak Nagyszebenből Bécsbe való felszállítása is. 1708. április 25-én értesítette a gubernium az akkor már tíz napja tisztességesebb viszonyok között élő kancellárt arról, hogy periratait felküldte Bécsbe. Az újjáalakított judicium delegatum alapos munkát kívánt végezni, mert 1709. március 12-én arról értesítette Bethlent, hogy a felküldött periratokon kívül újabb írásokat akar beszerezni Erdélyből s evégből bethlenszentmiklósi levelesládait is átkutatták és lepecsételték [Géber Antal, Gróf Bethlen Miklós bécsi fogságáról: IK. 1905:159].

⁵² Gróf Starhemberg Gundaker Tamás az udvari kamara elnöke 1704—1717 között, fiatal korában olmtüzi kanonok [Wurzbach, Biographisches Lexicon des Kaiserthums Oesterreich XXXVII, 179—180]. Gróf Herberstein János Ferdinánd (1663—1745) kiváló katona, résztvett mint Savoyai Jenő alvezére a felszabadító hadjáratban. Máltai lovag. A haditanács alelnöke [i. m. VIII, 336]. A felsoroltak közül báró Seiler János Frigyes (1646—1715) udvari kancellár, a titkos tanács tagja volt, mint jogász ismeretes s nem valószínűtlen, hogy öneki tulajdonítható a per további, Bethlen Miklóstra kedvezőbb folyama [Vö. Lukinich, A szatmári béke története és okirattára. 118].

alakiségének felülvizsgálata rendjén Bethlen kérte SÁRPATAKI MÁRTONNAK tanúként való kihallgatását, azt akarva bizonyítani, hogy az ítélő bírák közül többen alacsonyrendű emberek voltak, akiket erővel kényszerítették a bírói székbe s az ítéletet kényszer hatása alatt hozták meg. SÁRPATAKI azonban ezt nem bizonyította, csupán annyit, hogy a bírák közül kettő nem volt a vezető nemesek közül való.⁵³ A kiküldött bíróság gondosan figyelembe vette mindazt, amit Bethlen tervezetével kapcsolatban önvédelmére felhozott. E 11 pontba foglalt védekezés minden részével szemben a bíróság az erdélyi ítélethozók álláspontját igazolta s az erdélyi ítéletet megerősítette. Egyet értettek abban is az erdélyiekkel, hogy javasolták a császárnak az elítélt megkegyelmezését.

Az erdélyi ügyekkel foglalkozó miniszteri bizottság azonban a kiküldött bíróság e második végzésével sem értett egyet, hanem maga vette kezébe az egész ügyet. Kijelentette, hogy nem elég csak a periratokat venni vizsgálat alá, hanem azt az öt iratot is, amelyeket Bethlen utólag nyújtott be védelmére. Elismerik a Bethlen terhére írott összes vádat, azonban az említett iratok és más vonatkozások figyelembe vételével az alábbi hat enyhítő körülményt találták:

1. 1704. március 28-án Rákóczi elszakadásra hívta fel az erdélyi rendeket s 1704. július 15-én azok nagyrésze valóban fejedelemmé választotta Rákóczit.

2. Az udvarnál 1704 elején híre volt annak, hogy a császár amore pacis Erdélyt Rákóczinak hagyja.

3. Az elhunyt császár (I. Lipót) 1704. március 8-, 12- és 15-i irataiban az angol és holland követek közbenjárására kegyelmet ígért minden felkelőnek.

4. Az erdélyi gubernium 1704. március 31-i és április 20-i fel-

⁵³ A függelékben közölt jelentés tévesen ír Sárpataki Márton helyett Mihályt. A hosszas háború miatt nem volt rendszeres kapcsolat Bécs és Erdély között. E tanúként kihallgatott úr is úgy került 1709. elején Bécsbe, hogy Haller István megbízásából a nagyon megfogyatkozott gubernium üres helyeinek betöltését kérte a császártól. Még e megbízatásnál is előbbrevalónak tartotta azonban azt, hogy mint újonnan áttért római katolikus főúr a jezsuiták és Kollonich segítségével grófságot járjon ki magának. Cserei is, Bethlen Miklós is nagyon elítélően írnak róla: „A régi igaz magyar grófoknak pedig jó ha csak asztali szolgája is lehetett volna Sárpataki uram, s ide alá csak nevetik vele [Cserei, i. m. 422]. Bethlen Miklós 1709. január 23-i levele gróf Bethlen Lászlóhoz: „Az Istenért ezt a Sárpatakit tisztességesen hivassátok alá innét minél hamarább, ne prostituat mittentes, se et totam patriam... én bizony nem haragra, hanem csudára, szánásra, és nevetésre méltó vanitasit hallom” [Lukinich, Gróf Bethlen Miklós bécsi fogságáról: IK. 1906:85].

terjesztésében, amelyeket Bethlen Miklós fogalmazott, kérte a császárt, hogy a pillanatnyi nyugalomért ne hagyja Erdélyt Rákóczinak, mert abból Erdélyre új harc és nyomorúság fog származni: a török új követelésekkel fog fellépni, a lengyelek sem fogják tűrni a Rákóczi-ház uralmát s a császár hűségében megmaradt erdélyi rendekre végső romlás fog származni.

5. Bethlen 1704. április 28-án azért küldte el megvádolt tervezetét, hogyha fenti két kérésük ellenére is, Erdély amore pacis kibocsáttatnék az ausztriai ház jogara alól, akkor már olyan megoldás adassék Erdély számára, mely Erdélynek igazi és végleges békét biztosít és szolgálja Erdélyen át a németek, magyarok, erdélyiek, törökök, havasalföldiek és moldvaiak megbékélését is.

6. Bethlen a holland és angol követeknek, mint mediatoroknak küldte el tervezetét, azt a törökkel nem közölte és semmi önös érdeket tervezetével nem szolgált.

A terhelő és enyhítő körülmények figyelembe vétele után az erdélyi miniszteri deputáció javaslata az volt Ófelségéhez, hogy Bethlen részesíttessék a judicium delegatum által is javasolt kegyelemben a következő indokok alapján:

a) régebbi felterjesztései által híven szolgálta az Ausztriai Házat és Erdélyt;

b) béketerve a legnagyobb erdélyi zűrzavar idején született meg;

c) ha a karddal támadó, rabló és égető felkelőkkel szemben nem jártak el a törvény szigora szerint, nem méltányos, hogy éppen Bethlen Miklóstra sújtsa le a törvényt;

d) Bethlen 66 éves ember, jó ideje bebörtönözve, fogságának eleje nagyon súlyos volt, amit részleges büntetéskitöltésnek lehet venni. Azt nem javasolják, hogy teljesen felmentessék, vagy hogy éppen hivatalába visszahelyezzék, mert tanult és érett ember, aki tanultságát még sok rosszra tudná felhasználni. Azt javasolják, hogy Erdélyen kívüli helyen, könnyű fogságban maradjon.⁵⁴

⁵⁴ Bethlen Miklós tudott arról, hogy ügyét kedvezőbben ítélik meg a bécsi intéző körök, mint annak idején erdélyi bírái. Talán szívós védekezésének és Becsben írt sok önigazoló memorándumának is része volt e fordulatban. 1711. június 19-én biztatóan ír feleségének a perrel kapcsolatban: „énnekem semmit vétkül itt nem vetnek, hanem csak a Galambot, és azt sem annyira, hogy irtam hanem, azt, hogy miért nem küldöttem igyenesen a Csaszarnak, mint azelőtti Irasimot hanem az Anglus és Hollandus követekhez...” [Géber, IK. 1905:160].

A miniszteri deputáció érvelése mindvégig meglepő méltányosságról és egyúttal megfontolt politikai érzékről tesz bizonyosságot. Bethlen személye iránt jóindulatot tanúsít, azonban a magyarságot és a magyar Erdélyt a bécsi politika hagyományos rosszindulatával és előítéletével kezeli. Jellemző e szempontból a javaslat utolsó része, amely azt ajánja, hogy az új ítélet egyszerű rendelet formájában adják Bethlen tudomására, de a kegyelmi tényről ne szerezzenek tudomást az erdélyiek, mivel „ezt a nyakas nemzetet félelem és remegés által kell engedelmességre szorítani”.

A javaslat, mely lezárta a hosszú pert, 1711. március 16-án készült el, I. József azonban közbejött halála miatt már nem tudott ebben döntést hozni. III. Károly elé azután 1712. február 12-én új rövid memorándummal felterjesztették újból a per összes iratait s röviddel rá megszületett a császári rezolúció, amely elrendelte, hogy Bethlent egy jó erősségben, amelyet a haditanács jelöl ki, méltányos fogságban, őrizet alatt kell tartani, eltartásáról, feleségéről és gyermekeiről azonban birtokai jövedelméből megfelelően kell gondoskodni.

A szatmári béke által teremtett általános békehangulat és az új császár trónralépte meghozták tehát a súlyos fogságot szenvedett kancellárnak a kegyelmet. Megkegyelmezése érdekében megmozdultak végre az erdélyiek is. A rendek 1704 augusztusában, az ítélet kimondásával és Bethlen fellebbezése elutasításával egyidejűleg ígéretet tettek, hogy a császári kegyelemért ők maguk is folyamodni fognak.⁵⁵ Ígéretüket 1712 decemberében váltották be, amikor a három nemzet és a négy vallás képviselői adtak be érette kegyelmi kérvényt, hivatkozva arra is, hogy ezt eddig az idők mostohaságai miatt nem tehették. Kérvényükkel együtt felterjesztik Bethlen feleségének, RÉDEY Júliának és hét gyermekének, valamint a Bethlen-családnak a kérvényét.⁵⁶ Az ura kiszabadításán szüntelenül dolgozó Rédey Júlia kéréssel fordul SAVOYAI JENŐHÖZ⁵⁷ is, és megnyeri az új erdélyi főparancsnoknak, GRÓF STEINVILLE ISTVÁN lovassági tábornoknak támogatását is.⁵⁸ A sok közbenjárásnak lett is valami eredménye: 1713. szeptember 30-án eltávolított Bethlen Miklós bécsi szállása

⁵⁵ Gyalakuti Lázár György feljegyzése 1704. augusztus 14-én [I. h.].

⁵⁸ Lukinich Imre, Gróf Bethlen Miklós bécsi fogságáról: IK. 1911:464—7.

⁵⁷ I. h. 463.

⁵⁸ Steinvilleről már kinevezése alkalmával, 1710. május 31-én ezt írja Bethlen Miklós Bethlen Lászlónak: „Generalis olyan ment, ha ke-

elől a katonai strázsa s ezzel forma szerint megszűnt a fogsága. Ugyanakkor azonban reverzálist kellett adnia arról, hogy „az eo Felsege hire es kegyelmes akarattya nélkül Szallásarol es az Varosból” ki nem megy.⁵⁹ A császári kegy lehetővé tette számára birtokai megtartását, a huszti uradalom megszerzését, sőt halála után kisebbik fia, József megkapta a máramarosi főispánságot is. Csak egy dologra nem terjedt ki a császári kegyelem: nem jöhetett haza Erdélybe.

Az az államérv, amelyet Rabutin kíméletlen támadása és a Seilertől vezetett titkos tanács mértékkel adott kegyelme egyforma világos látással képviselt, nem engedhette meg, hogy az Erdély önálló életéért küzdő „tanult és érett férfi” hazatérhessen. Bécsben halt meg 74 éves korában. A halálát követő napon, 1716. október 28-án TARCZALI ezt írja róla Erdélybe: „Szeginynek nagy kívánsága volt és sokszor mondotta, ha meghal s megengedik, a testét hazaküldjem és az üdvezült asszony mellé temetessék.”⁶⁰ E kívánsága azonban nem teljesített. GRÓF HERBERSTEIN, a haditanács alelnöke, egykori bírása 1716. október 16-án közölte Tarczival, hogy „bizonyos consideratiók” miatt nem vihetik haza, Bécsben kell eltemetni. Bethlen perének talán ebben van legfájdalmasabb következménye és Bécs legnagyobb diadala. A XVIII. század „békességében” a bécsi politikának sikerült más irányba vezetnie Erdély életét s a következő század elején újjáéledő magyar szellemiség már nem emlékezik rá. KAZINCZY FERENC a Bethlen-család körében tartózkodva, iszonyodva jegyzi fel emlékéiről, hogy e nagy férfiú úgy megútálta kicsinyes, önző honfitársait, hogy bár visszanyerte szabadságát, nem kívánt többé Erdélybe hazajönni.⁶¹ Bécs diadalt aratott: megghiúsította Bethlen Miklós tervét és elszakította egymástól Erdélyt és e kis hazáért egész életén át küzdő, utolsó nagy erdélyi államférfit.

gyelmetek jól él vele, Veterani leszen, az mint hallom” [IK. 1906:87]. 1711. júniusában értesült Bethlen arról, hogy a generális hajlandó közbenjárni érte az udvarnál s 1712. december 16-án tudatja vele a felesége, hogy Steinville ajánló levele a legutóbbi postával valóban felment Bécsbe [IK. 1905:161—163].

⁵⁹ IK. 1905:163—4.

⁶⁰ Lukinich, A bethleni gróf Bethlen család története. 450. Felesége 1716. februárjában halt meg [I. h. 456].

⁶¹ Kazinczy Ferenc, Összes művei IV. Nemzeti Könyvtár, XII. Bp., 1880. 271. „A valóban nagy ember annyira el vala keseredve hálátlan földieiről, hogy még fogsága után is Bécsben maradna inkább, mint-hogy Erdélybe visszatérjen, sőt meghagyá, hogy tetemei se vitessenek le oda. Irtóztató, iszonyú gondolat...”

FÜGGELÉK

1.

Bécs, 1711. március 16.

*Bethlen Miklós erdélyi kancellár »Noe galambja« című tervezete
ügyében kiküldött miniszteri bizottság jelentése**

Bécs, Házi-, Udvari- és Állami Levéltár (Haus-, Hof- und Staatsarchiv)
Hungarica, Fasciculus 365. Convolutum. III. Fol. 111—135.

Allergnädigster Kayser und Herr Herr

Nachdeme Ewer Kays. Majestät in Gott allerseeligist ruhender Herr Vatter noch dem. 6. Novembris des abgerückten 1704. Jahrs den an dieselbe von damahls in Commando des Fürstenthumbs Sibenbürgen gestandenen Veldmarschallen Grafen Rabutin hieher geschickten durch das Sibenbürgische Gubernium und dasige Stände wieder dero Landes-Canzlern Niclas Bethlem ex capite imputati criminis laesae Majestatis et notae infidelitatis perpetuae nach dortigen Landesrechten von dem Directore causarum fiscalium abgeführten process und in amissionem capitis et bonorum geschöpften Sentenz in grund- und rechtliche Ueberlegung ziehen zulassen allermildreichist resolviret. Und zu solehem ende eine judicium delegatum an- zu diesem aber unter dem Praesidio Ihres würcklich Geheimden Raths Julii Friderich Grafens Bucelleni dero respective Hoff Kriegs- Hof- und N. Oe. Regiments Rathe Baron Weigler, Guarient und Schlitter mit dieser Auflag gnädigst zu verordnen beliebt, dass die denenselben Beygeschlossene acta, prout jacent gründlich untersucht, berathschlaget, und darüber ein rechts beständiges

* E helyen is köszönetemet fejezem ki Renée von Dollhopf úrnőnek, a bécsi levéltár tisztviselőjének az oklevelek másolásáért.

Gutachten an die in rebus Transylvanicis verordnete Ministerial-Deputation abgestattet. Von dieser sodan Sr. Kays. Majestät ob in sachen ad executionem fortzufahren? oder was darinnen tam ex justitia quam secundum rationes politicas ferners zuthuen seye? allerunterthänigst eingerathen werden solle. Alss hat zu folge dessen das gehorsamste Judicium Delegatum nicht ermanglet, eine ausführliche schriftliche relation mit Beygefügetem Rätlichen Gutachten abzufassen, und an seine gehörde zu überreichen. Aldieweillen aber wohlbesagte in rebus Transylvanicis verordnete Ministerial Deputation befunden, was massen einige dem judicio Delegato vormahls nicht communicirte acta vorhanden, auf welche der arrestirte Graf Bethlem sich referiret, und solche zu seiner beschüzung angezogen. Alss ist nothwendig zu seyn erachtet worden, angeregte in favorem rei conventi militirende schriftliche Behelff in gegenwart deren hierzu gnädigst deputirten Geheimben auch anderer Hof- und Regierungsmittels Rät, Grafens Bucelleni, Hoff-Cammer Praesidentens Grafens von Stahremberg, Hoff-Canzlers Barons von Seilern, Kriegs-Vice-Praesidentens Grafens von Herberstein, Baron Weiglern, Palm-Thiell, Guarient, Schickh und Schlitter vernehmen, und solche dero qualitet nach in rechtliche erwegung ziehen zu lassen, So auch beschehen, und nach verschiedenen diese wichtige Ehegutt und Bluth betreffende angelegenheit gehaltenen Sessionen von obernanten zu dem judicis Delegato verordneten Rätthen die anderte relation schriftlich dahin erstattet worden; Wie dass man seithen des angestellten Judicii Delegati nicht unterlassen habe, die communicirte acta nebst dem durch das Sibenbürgische Gubernium und dasige Stände wieder ihren Cantzler Grafen Niclas Bethlem in amissionem capitis et bonorum geschöpften Sentenz sowohl circa formale alss materiale in erforderliche erwegung zuziehen, und befunden was massen quoad lum Besagtes Sibenbürg. Gubernium mit dem ex reatu lasae Majestatis angeklagten Bethlem bono juris ordine et secundum praescriptum legum patriae verfahren seye, gestalten 1mo die arrestirung nicht anderst alss praevia approbatione summi Principis vorgenommen; 2do die causam legaliter zu tractiren, et in judicium zu deduciren dem Fisco committiret. 3tio der beschuldigte zu vernehmung der wieder ihn vorgebrachten anklag ordentlich citiret. 4to gleicherwehnte anklag in loco solito, coram judice competente, auf vorhin von Ihrer Kays. Majestät an dem Gubernatorem und die Stände des Fürstenthumbs Sibenbürgen ad ventilandum processum hunc criminalem et ferendam sententiam

erlassenen special Befehlch vorgetragen; mithin 5to das *judicium quoad actorem, reum et Judicem rite, legitime, et recto ordine formiret* worden seye; wie dan über Vorstehendesalles 6to der beklagte Graf Bethlem nach vielen eingewendten *exceptionibus dilatorius* sich in der Haubtsach eingelassen, einen *Procuratorem pro suadefensione* bestellet, und nahmhaft gemacht, durch disen dem *Directori causarum Fiscalium* red und andtwort gegeben, quasi in limine des incaminirten criminal Process vielleicht *ex diffidentia causae ad gratiam Principis provociret, et se cum Domino suo litem inire non velle* sich erkläret, nach der wieder ihm ausgefallenen erkantnus aber, *quoad in causam attractus jure se defendere debeat*, den völligen process *secundum stylum curia et statuta Transylvania* in merito ausgeführt; auss welchen allen sich satsahm bezeiget, dass *quoad praeparatoria judicii et formalitatem processus* alles gahr wohl und genau beobachtet worden seye.

Es hat zwahr der arrestirte Graf Bethlem durch einen vorge schützten vor zweyen Monathen *commissionaliter* abgehörten Zeugen, nahmens Michael Sarpataki zuerweisen vermeinet, dass es mit abführung des wieder ihn intentirten Criminal-Process nicht *legati juris ordine* hergangen, sondern das Worth *illegaliter et tumultuarie tractiret* worden wäre, dahero *inter alia* dahin articuliret, *quod pars Judicum ex infimae sortis miseris hominibus inviti ad scamna protracti pars etiam tunc ex captivitate educti, et inter judices accersiti sint.*

Es hatte aber gleichermelter Sarpataki hierinfahls in favorem des Bethlem nicht auszusagen vernögt, sondern seine deposition bloss dahin abgelegt, *quod duo qui judicio interfuerunt, ex primariis Nobilibus quidem non fuerint, nullatenus autem verum esse, quod aliqui Judicum coacti et ad scamna protracti fuissent.*

Hierüber nun *ad materiali* dise Criminal-Sach zugelingen, wäre in claris, dass das in actis einkommen project und inscribirte Columba Noe, in welcher eigentlich das *Corpus delicti* bestehet, *opus manum* des Niclas Bethlem seye, gestalten es solcher per *decursum processus* niemahls widersprochen, sondern angeregtes project verfasset, zu Papier gebracht, und *communiciret* zuhaben, positive bekennet hatte, und noch bekennete. Einfolglich seye richtig und bleibe vest gestellet, dass der in *causam attractus* dis-fahls *convictus* und *confessus* wäre.

Dass aber ersterwehnten project *nociva consilia* und solche schädliche Vorschläg, welche Bevorderist Ewer Kaysl. Mayestät sodan dem ganzen Staat des Sibenbürg. Fürstenthumbs nicht

nur zu schaden und nachtheil, sondern zu eäusserstem Verderben und gänzlichem untergang hetten ausschlagen können, in sich begreife, wurde ex subsequentibus handgreiflich zu entnehmer seye. Dan

1mo intendire der Bethlem die völlige Staats-Veränderung des Fürstenthums Sibenburg und bringe in Vorschlag solches dem durchleuchtigsten Erzhauss zu entziehen, dergegen der Ottomanischen Porten auf ewig tributar und unterwürfig zu machen. Diss aber umb sovieles ehender und leichter, zu effectuiren hetten.

2do. Der Constitutus seinen Vorschlag in höchster stille abgefasset an dem Holländischen Gesandten, ohne dass Er dem Militar oder Civil-Gubernio das geringste kundt gethan, durch einen ihme Vertrauten Griechen überschickt, mithin seine nociv, machinationes auf allo weis zu occultiren gesucht. Nebendeme

3tio mehrangeregtes project sub ficto nomine eingerichtet, umb sovil weniger auf den Fabricanten dieser Bösen Vorschläg gelangen zu können. Worbey

4to dieser beschwährende Umstände sich bezeige, dass der Inquisitus öfters berührtes project ad exteras potentias würcklich abgeschicket, folgendts, sovil bey ihme gestande, nichts habe erwinden lassen, seine Boshafte machinationes ad effectum zu bringen. Nebenbey eüsserst bemühet gewesen seye, Ewer Majestät hohe Allyrte dahin zu vermögen, oder vielmehr durch allershand bewegt-ursachen zu induciren, dass selbe dem effect des so schädlichen projects zubewürkchen bemühet seyn sollen.

Dass nun durch vorstehende acta und facta der Bethlem befordist das crimen laesae begangen habe, wäre durch die in vormahls weitleufig abgelegten relation allegirte Sibenburgische Statuta und in formalibus angeführte Landts-Sanctiones luculenter erweisen, dass auch der in causam attractus dem von ihme abgelegten juramento zu wieder gehandelt, folgsamb mit dem delicto perjurii et infidelitatis sich behaft gemacht, erhelle ex art. 1mo recept. constit. part. 3 allwo die jenige, so wieder das alda enthaltene jurament handeln, nicht allein als meinaydige abgestraft zu werden, sondern auch in notam perpetuae infidelitatis zu verfallen sich selbstem verdamme; Es habe Bethlem lauter und klar geschwohren, dass er cum oppressione alterius Religionis seine Religion vor anderen niemahlen promoviren wolle, deme er diametraliter zu wieder gehandelt, da er durch seine auf die pahn gebrachte Columbam Noe praeprimis dahin angetragen, ut Princeps religione reformatus eligatur, et semper talis in Transylvania habeatur, womit er immutationem Religio-

nis Catholicae gesucht und dasjenige bestärcket, was vorhin der General Rabbutin dem Kaysl. Hoff klagend notificiret hat, dass nemlichen einiges in favorem Catholicae Religionis emanirtes mandatum bey, dem Sibenbürgischen Gubernio niemahls ad effectum zu bringen gewesen seye, welches noch viel weniger zu effectum seyn würde, wan der Bethlen durch zu thun, der umb Beyhülff und mit Würkhung angeruffenen der praestirenden Religion zugethanen Potenz sein übles Vorhaben zu Werkh zu sezen vermögt hatte: Es habe Bethlem dem allerhöchsten sich mit einem ayde-schwur verbunden, quod cum nomine palam vel occulti adversus contrariam Religionem practicare, aut in ipsius oppressionem nocivo consilio nec per se, nec, per alios ulla via agere velit, dessen wiedriges er immediate practiciren hat; Verners habe Bethlem juratis angelobt, quod libertatem Patriae promovere et defendere, praesertim autem propter hanc cum nemine extraneo tractare velit, deme er nicht allein zugegen gehandelt, sondern auch sich so weit verlohren, dass derselbe dem Erbfeind die Beherrschung des Fürstenthumbs Sibenbürgen attribuiren und dieses als einen in libertate constituirten Principatum mit einer Jährlich- und ewig wehrenden tributs-pension mancipiren wollen; wie solte den Bethlem über Vorstehende Unternehmung sich à reatu Criminis laesae, et notae perpetuae infidelitatis purgiren können? Da nach Ausweisung der in art. 1ms. part. 2. tit. 3 enthaltenen Landes-Constitution so gahr diejenige, qui ipsi Principi in perniciem et libertatis Patriae detrimentum vergentia nociva et illegalia consilia suppeditant, in notam perpetuae infidelitatis verfallen. Welchemnach dem das judicium Delegatum über die nachmahlen umbständig und reiflich beschehene Untersuchung der sachen einmahl nicht finden könnte, dass durch die von dem Sibenbürgischen Gubernio geschöpft erkantnus dem Werth zu viel beschehen, sondern der Delinquent des in viel weeg auf sich gezogenen reatus halber, nach Vorschreibung deren Rechten und Sibenbürg. Landes-Statuten, in amissionem capitis et bonorum recht und billich condemnirt worden seye.

Was der Bethlem zu Beschütz- und Entschuldigung seiner begangenen Verbrechen angebracht hetten Sie Rätthe gebührend zu ponderieren, und exacte zuerwegen umb sovil weniger ermanglet, alss gahr wohl wissend wäre, quod non de glande legenda, sed de fama, vita et universis Inquisiti bonis es hierinfallz zuthuen seye;

Die Erste Behelff bestunde in deme se projectum non edidisse, cum nemini mortalium ostenderit, hierdurch bekenne den

in causam attractus quod si projectum edidisset, male et in perniciem Status Transylvanici egisset, und legete sich selbst in hoc supposito die condemnation auf den Hals, Dass aber die Editio und communicatio dickh erholtes projects, quantum per inquisitum stetit, effective besehehen seye, lasse sich salva veritate nicht widersprechen, wie in ihrer Relation ganz gründlich deduciret, der Bethlem auch in decursu des abgeführten Criminal-Process ultro geständig seye, dass er einen Briff an den Holländischen Gesandten mit dem pro corpore delicti angezogenen project durch einen Griechen dem Senkeresti überschickt habe.

Nun müsse der in causam attractus gestehen, dass von erster wehnten project weder dem Siebenbürg. Gubernio noch dem Veldmarschallen Rabbutin alss Commandirenden Generalen viel weniger Eure Kays. Majestät er das geringste communiciret habe, worauss sich der Schluss von selbstn dahin ergeben thue, dass der Bethlem dieses Werth Clandestine tractiret, die Assistentz fremder Potenzen zu Bewürckung seines üblen: Dem durchlauchtigeten Erzhauss und ganzem statui Transylvanico zu schaden und Untergang gereichenden antrags zu erschleichen dolose machiniret, und die avulsionem Principatus é manibus Augustuae Domus ohnverantwortlich intendiret habe, welches alles ihm Bethlem zu weith mehrerer Beschwährung alss anzielender Exculpation seiner delictorum gereiche. Wordurch den auch die anderte opposition des constituti, vermög welcher derselbe principatum Transylvaniae à regimine Austriaco avellere voluisse zu widersprechen vermeinte, satsahm diluiret wäre.

Bey dem dritten vermeintlichen Behelf, quod nempe doceri non possit, saepius memoratum projectum ad manus hostium Christiani nominis devenisse, wäre sich in so weit nicht aufzuhalten, sondern vielmehr zuglauben, quod magis probatio quam jus deficiat; Es hette aber auch der Director causarum fiscalium in seiner Notturffs-Handlung hierauf kein so starckes fundament nicht gesezet; sondern ad incurrendam poenam criminis laesae dises genug zu seyn erachtet, dass des in causam attracti Will, Mainung und absehen haubtsächlich angetragen habe; Dass Fürstenthumb Sibenbürgen der Ottomanischen Portten mit perpetuierlicher Tributsreichung auf ewig unterwürfig zu machen.

Das Vierte defensions-Adminiculum beruhete in deme, dass der in causam attractus vorgibt, se non pecasse per hoc, quod Principem Germanum religione reformatum et quidem haereditarium suaserit. Zu dessen refutier- und Beweisung, dass durch diesen einzigen Vorschlag der Bethlem das Crimen laesae et

perjurii manifeste incurriret, wolle man sich auf die in praemissis angezogene formulam juramenti, und jene poenale Landt-Satzungen, so hieroben in formalibus adduciret worden, belibter kürze halber referiet haben. Eines gleichmässigen unwerths wäre

Der fünfte Einwurff, quod nempe exteris valide scripserit et projectum communicaverit, dan solches ohne Vorwissen seines natürlichen Herrn und Landesfürstens des Siebenbürg. Gubernii und commendirenden Generals zu unternehmen, dem Bethlem so wenig gebühret habe, alss wenig ein Kaysl. Minister sine reatu laesae Majestatis, sich unternehmen könnte, einem frembden Fürsten oder ausswendige Souverainen mit Rath und That an die Hand zugehen, dass diese die Domination und Beherrschung über ein- oder anderes Kayserl. Erb-Lande erlangen mögte.

Der Sechste Punct, quod pacem cum Turcis initam stabilire potius, quam frangere intenderit, beantwortet sich von selbst, zumahlen das von dem Bethlem pro stbilienda pace eingerathene Mitl dem Fürstenthumb Sibenbürgen, wie schon oben gezeigt, dem lezten Herzensstoss gegeben, und alss ein von dem allerdurchleuchtigsten Erzhauss beherrschtes Fürstenthumb der Erbfeindlichen Potenz mit einer Tributarischen sclavitet auf ewig unterwürffig gemacht hette. Ob nun hierdurch der constitutus einen Verdienst erworben, oder vilmehr alss ein ungetreues Landes-Verräther gehandelt habe, wurde eine iede gesunde Vernunft leichtlich entscheiden.

Den Sibenden exculpations-Behelff belangend, so in deme bestehe, se non peccasse, cum Rebelles placandos suasisset, euo quod officium consiliarii esset, quomodo illis per dura vel suavia obviaretur, wäre man bereits verstanden, dass dem Bethlem seinen in duris vel suavibus ad placandos Rebelles bestandenen Vorschlag nicht an die frembde Potenzen clandestine zubringen, sondern solchen Seinen Herrn und Landesfürsten, oder dessen in loco besteltgewestem repraesentantem, oder dem Gubernio vorzutragen, und deren genehmhalt- oder Verwerffung einzuhollen sich gebühret hette; Indessen Unterlassung aber habe Bethlem contra leges, contra statuta et constitutiones Patriae ohnverantwortlich gehandelt, und sich nicht allein der Straff des Mainayds unterwürffig gemacht, sondern auch dem abgelegten jurament gemäss, notam perpetuae infidelitatis auf sich gezogen.

In dem achten Punct überweisete das an dem Holländischen Gestandten erlassene Handtbriefl den Bethlem einer offenbahren unwarheit, in welchem mit keinem jota die darinnen enthaltene schädlich und Landverderbliche Vorschläge Sr. Kaysl. Majestät

zu offenbahren gemeldet, sondern vielmehr *in scia. et invita Sacratissima Sua Majestate*, da ihme Holländ. Gesandten es rathsam und vorträglich zu seyn bedunken mögte, das saubern project in offenen Truckh zuerlassen, und solcher gestalt aller orthen divulgiren und kundt machen zu können, die permission ertheillet, und dessen freyen arbitrio anheimb gestellet würde, worbey nach dieses *aggravans* unterlauffete, dass ob schon der Bethlem stätte correspondenz mit dem kaysl. Hoff gepflogen, derselbe von seiner Columba Noe die allergeringste meidung niemahls gethan, sondern vielmehr das Project studiose suppromiret, und den eingangs abgeschickten Griechen unmittelbahr an den Senkerestii angewiesen, diesen aber dahin *instractioniret* habe, dass Er den Landt und Staat-Verderblichen Entwurff nicht der seeligist ruhenden Kassl. Majestät oder einem einigen Dero Ministrorum mittheillen, sondern solches in mediater an den Holländischen Gesandten, durch dessen Beyhilfe er seinen schädlichen endzweckh zu erreichen angeziehlet, überschicken solle, dessen

In *Puncto nono* vorgeschützte *exculpation* aber, dass nemlich der *Metus Rakoczii ex aliorum* solches zuthuen ihm veranlasset hette, wäre auf einen Sandigen Grund gebauet, zumahlen iedermann ohnschwähr zuerkennen vermögen wurde, dass der mit dem Project abgeschickte Griech durch dieses, dass er an dem Senkerestii *spediret* worden, keine mehrere securitet gehabt habe, alss wan solcher an Ihre Kays. Majestät oder einen dero Ministrorum abgeordnet worden wäre.

In *puncto Decimo* würde von dem Bethlen eingewendet, *quod transmissio litterarum ad exteras Potentias ex eo convenieret, cum hi ab Augustissimo qua mediatores electi sint*, diese Entschuldigung aber diennete dem *Constituto* gahr wenig; dan es wäre und bleibe an sich selbst ein unverantwortliches *Factum, arcana consilii*, so *immutatione totius status et Imperii* in Vorschlag bringen, *ad exteras ditiones* zu schickhen, und einen frembden Ministrum dahin zubegwaldten, dass Er nicht allein die Böse und schädliche Projectirung in offenen Druckh geben möge, sondern auch die *Nociva consilia* zu Werkh zu sezen, sich der Vermögenheit auswendiger Potenzen *praevaliren* wolle.

Was endtlichen der in *causam attractus* zu seiner vermeintlichen Verthättigung *puncto undecimo* vorgewendet, *nempe non peccase per hoc, nec fuisse contra servitium suae Majestatis, quod Ditionem Transsylvanicam Turcis tributariam facere voluerit, cum praestes aliquod perdere, schiene von einem Canzler zu hören mehr scandalos, als eine Wiederlegung würdig zu seyn; anerwe-*

gen der Bethlem auf einen solchen Vorschlag zuzedencken, zugeschweigen dergleichen Heyllose Rathsgewungen zu Papier zu bringen, die geringeste ursach niemahls gehabt hette; Dan es wäre bekant, dass die Ottomanische Porten bey dem entstandenen Ungar. Rebellion-Fride die Hende niemahls angelegt, viel weniger von zeit des errichteten Friedenstractat sich das Fürstenthumb Sibenbürgen tributar zumachen gesucht habe, Dahero der Bethlem umb soviel weniger ursach gehabt habe, dem Erbfeinde zu patrocieren und ihm nicht allein einen Jährlichen Tribut von Sechzig Tausendt Ducaten beyzulegen, sondern auch dahin winzurathen, dass ein Fürst in Sibenbürgen qua vasallus des Erbfeindts die ornamenta von der Porten zuempfangen schuldig seyn solle. Der Ragozii habe zwahr die metam abitionis auf das Fürstenthumb Sibenbürgen gestellet, hette nun zu abwendt- und Hintertreibung solches Landts-verderblichen Beginnens der Bethlem mit heilsamer Rathgebung an Handt gehen wollen, so habe sich in allweeg gebühret, seine Vorschlag an das Gubernium oder Ihre Kays. Mayestät Selbsten, oder einen dero Ministrorum, mit welchen er seinem in vielen Zeit des alhisigen Arrests überreichten Memorialien enthaltenen Vorgeben nach, in stäthe correspondentz gestanden, nicht aber an frembde potenzen zu gefährden des gesamnten Fürstenthumbs, deme derselbe mit so verbündtlicher Aydtpflicht vinculiret gewesen, gelangen zulassen; Dises alles hette Bethlem gahr wohl erkennt. Danenhero mit dem Fisco bey incaminirung des Criminal-Process sich nicht allein keiner Dinge in litis contestationem einlassen wollen, sondern auch nach dem Geschöpff- und wieder ihn ausgefallenen Process in Erkantnus seines aussgeübten Unrechts Ihre Kaysl. Majestät vermög des in voriger Relation mit Litt. B. allegirten anbringens ihme die Clemenz und Perdon wiederfahren zulassen allerunterthänigst und beweglichist angelanget. Allermassen nun das Sibennbürgische Gubernium die exculpationes und eingewendte entschuldigungen des Bethlem von solcher ergebnichkeit nicht befunden, dass durch solche er sich von dem reatu des Criminis laesae Majestatis prodicionis et perjurii auszuhelffen vermög hette; Also wären auss vorstehendem motivis und wiederlegungen des Constituti, irrelevanten einwendungen auch Sie Rätthe bewogen worden, die rechtliche erkantnus des Sibenbürgischen Gubernii (iedoch mit Beyfügung der zum Beschluss ihrer Relation ingerathenen Begnadung) mit dero gutachtlichen Meinung zu bestättigen. Worbey Sie doch dem Bethlem gahr gehrn vergönten, dass derselbe nicht allein von aller Straff loss und ledig gezehlet, sondern auch auf

freyen Fuess gestellt, und endtlichen gahr priori dignitati restitueret werden möge.

Aldieweillen aber über vorstehende des *Judicii Delegati* umbständig erstattete Relation die in *Transylvanicis* bestelte *Ministerial-Deputation* gegenwertigen *Criminal-casum* verner's conferentialiter überleget, besonders auch die von dem arrestirten Grafen *Bethlem* ausser des geschlossenen *Criminal-process* und hieüber geschöpften *End-Urthls* sowohl bey dem *Kaysl. Hof*, alss auch der *Ministerial Deputation*, den dem verordneten *Judicio Delegato* eingereichte *Memorialia* sambt denen producirtten *allegatis* (mittls welcher derselbe à *crimine laesae Majestatis* sich zu *exculpiren* gesucht) ebenfahls accurate zu durchgehen, deutlich ablesen zulassen, sodan alles in *votando in consideration* zufassen verordnet und erwogen hat, ob hierauf und wie weit zu *reflectiren* seye? alls beruhe die Frag nunmehr in folgenden *punctis*.

1mo *Wass* für *instrumenta* und wieviel deren seyen, so der in *causam attractus pro ulteriori sua defensione* haubtsächlich vorschüzet.

2o. Ob über die von dem *Directore Fiscali* alss klägern an ainem den dem *Niclas Bethlem* alss in *causam attracto* anderten Theils gehandlete *Notturften* fürgegangene *judicatur* und erfolgtes *Endt Urthl* gleichwohl die *allegirte Instrumenta* noch verner's in *merito* erwogen werden können?

3tio ob solches ohne *Vernehmung* des *Directoris Fiscalis* geschehen möge? und dan

4to wan hierauf zu *reflectiren* wäre, ob über die vorhin in *Sachen* erstattete *Relation* des verordneten *Judicii delegati* und darbey *angemerckter opinion* die *Ministerial-Deputation* aus etwan hervorgekommenen und beobachteten *circumstantiis* hiervon abzugehen, und den von dem *Sibenburgischen Gubernio* geschöpften *Sentenz* zu ändern, folgens *de justitia* ein anderes *urthl* wieder den *Bethlem* zu fahlen bewogen wurde? leztlichen

5to welcher gestalten der *Sentenz* zu *promulgiren* und dem *Bethlem* kundt zumachen wäre?

Was nun die *Erstere quaestion* anbelanget, so findet die *Ministerial-Deputation*, dass von dem in *causam attracto* fünferley *Instrumenta* beygebracht worden, worauf selbiger *Haubtsächlich* zu *reflectiren* gebetten.

Nemblichen auf die von *Ragozi* an die *Sibenburgische Stände* untern dato 28. *Martii* 1704. und dan von dem *Sibenburgischen Gubernio* an *Ihro Kays. Majestät* sub dato 31. *Martii* und 20. *April* 1704 erlassene *Schreiben*.

2do. die von dem Gubernio verfasste und dem Veldmarschallen Grafen von Rabbutin communicirete puncta.

3tio Die also intitulirte und von Grafen Bethlem selbst verfasste Apologiam: endlichen und

4to Die von ihme Bethlem gemachte considerationes über sein formirtes, und pro corpore delicti in actis einkommendes project oder Columbam Noë.

Hierüber auf die anderte quaestion zu kommen, wäre Sie Ministerial-Deputation in allweg der unvorgreiflichen Meinung, dass zum Fahl dem in causam attracto erst-angezogene Instrumenta einigen Behelf geben könnten, mittels dessen er von dem Beschuldigten Crimine laesae Majestatis sich auch nur in etwas zu purgiren vermögte, solches non obstante der bereits von dem Sibenbürgischen Staat geschöpften Judicatur hierorths in Rechtliche consideration genohmen werden müsse, weillen die allgemeine Lehr deren Criminalisten dahin gehet, quod in causa criminali nunquam concludatur, sicque etiam post conclusum in causa probatio fieri possit.

Marsil. in prat. Crim. in § sequens No. 5to socin. in cap. qualiter et quando No. 10 de accus. cum alleg.:

Qui omnes communem et tritam hanc opinionem esse asserunt. Soviel die dritte quaestion betreffe, ob nehmlichen diese Untersuchung der Neu-vorgeschützten Behelffen ohne Vernehmung des Sibenbürgischen Fiscalis beschehen möge: da zeigte sich zwahr ein Anstandt auss deme, dass wan öfters gedachte Instrumenta vorhin in actis nicht eingekommen, sondern alls noviter producta zu beobachten wären, auch einen solchen Vorschein gebeten, dass hierdurch des Sibenbürgischen Fiscis qua actoris intentirte klag von dem in causam attracto excipiendo elidiret wurde, jener vorhero mit seiner replicierlichen Notturft darüber zu vernehmen, sodan auch die opinion der Ersten Richter einzuhollen, folgendts erst in supremo loco die erkentnus zu schöpfen wäre: ne forma neglecta actus agatur nullus.

L. 9 cod. de Judiciis. Zu mahlen sich aber disser noviter producirten Instrumenten halber, sovil eüssre, dass theils bey vorgehomer ersten judicatur in Sibenbürgen schon vorkommen, iedoch nicht attendiret worden, auch damahls die Veranlassung geschehen, dass der in causam attractus in forma respondiren solle, worbey er acquiesciret, und über des Directoris Fiscalis klag seine Verantwortung gethan, und in causa concludiret habe, dass wan auch diese allegata in Sibenbürgen ad examinandum et Judicandum geschicket wurden, Sie von ihrem vorigen Sentenz nicht

leichtlich abgehen dörfften, wo sonderlich dise circumstantiae zu treten, dass in Sibenbürgen das ganze Gubernium ausser der zweyen Sachsen Burger-Standts, wie auch fast alle übrigen der condemnation des Bethlem beygewohnte abgestorbn, oder denen Hungarischen Rebellen zugesellet seynd, dass sich die hierzu Newaufstellend- und beywohnende mit einer Unwissenheit entschuldigen dörfften, nicht zu wissen, auf was zusam-genommen Behelffen der Bethlem vorhin condemniret worden wäre, dass es durch leztlichen auf dieser Ministerial-Deputation schliessende considerationes ankommen müsse, und iederzeit noch ein- und anders angebrachte, sonderlich in causis criminalibus poenam mortis post se trahentibus weiters von Richterlichen Amts wegen, untersucht und reflectirt, oder das nict beobachte von dem inquisito dem Superiori Judici zu reflectiren an die Hand gegeben werden könne, cum in causis criminalibus, wie gemeldet, nunquam concludatur:

Welchemnach von der Ministerial-Deputation concludiret worden: ohne weitere neuen Verschickung in Sibenbürgen diese berührten fünf Instrumenten zu erwegen, in wie weit diese dem Bethlem zu seiner entschuldigung angebrachte fünf Instrumenta ihnen dienlich zu seyn de Justitia könnten attendirt, oder verworffen werden. Hierüber

Auch die vierte frag zu schreiten, ob es bey dem in Sibenbürgen, vom selbigen Gubernio und S'änden geföhlt, und von dem Judicio delegato bestättigten Urthl, tanquam super comisso, et reperto crimine laesae Majestatis, ac notae infidelitatis, nehmlichen dass dem Grafen Bethlem neben der confiscation alles seines Haab und Gutts, auch der Kopf abgeschlagen werden solle, sein Verbleiben haben? oder bey einig hervorscheinenden mildernden Umständen de ipsa Justitia, oder aber nurex pura gratia eine Linderung des gemelten Urthls zugestanden werden solln? ist ohne weitherem anstand zubegreifen, dass wan das von dem Grafen Bethlem bekäntlich formirte project ohne Beobachtung in was Umständen und erregungs-Zeiten das Fürstenthum Sibenbürgen dazumahlen Anno 1704 sich befunden, angesehen werde, niemand anderst als den Grafen Bethlem reum criminis laesae Majestatis et in notam infidelitatis cecidisse, mithin in die darauf gebührende Straffen zu verdammen und auszusprechen, judiciren möge, dan aus solchem Project ist denti ich abzunehmen, dass dieser Graf Bethlem machiniret habe, dem Fürstenthumb Sibenbürgen einen ewigen Frieden solcher gestalten zu verschaffen, dass ein Potenter Teutscher Fürst protestirender Religion, welcher sich mit einer

Prinzessin von Oesterreich vermählte, das Fürstenthumb Sibenbürgen beherrschen und regieren: Dass wegen genüssenden Friedens-Schutz solches Fürstenthumb Sibenbürgen, dem Türckhen und König in Hungarn neben anderen Servitien jährlichen tributary seyn solle. Dass zu deren effectuierung Er sich an frembde Potenz geländet, dem Holländischen Abgesandten heimlich dieses project zu überschicken intendiret, darvon weder der verstorbener Kays. Majestät noch deroselben Ministerio die mündeste Nachricht nicht gegeben, chender aber zu vermuthen, dass er von solcher seiner Machination der Ottomanischen Porten eine Kundtschaft zugebracht habe.

Und obschon alles dises durch die von dem damahls in Sibenbürg. gestanden- und über die Kayserl. Miliz das Commando führenden Veldtmarschallen Rabbutin aufmercksam getragene Vigilanz mit deme hintertriben, dass der mit solchem Project heimlich abgeschickte Griech aufgefangen, angehalten, und ihm das Project abgenohmen, mithin zu keinem effect gebracht worden, so ist iedoch wissend, dass in dergleichen hohen in das Crimen laesae Majestatis einlauffenden Verbrechen, auch der Conatus mit der Leib- und Lebensstraf neben der Confiscation aller Gütter belegt und abgestraft werde.

L. 5 in princ. Cod. ad

L. Juliam Majest.

Wer solte hierauss nicht erkennen, dass der Graf Bethlem das Fürstenthumb Sibenbürgen gegen die öffentliche Friedens-Tractaten zu Carlowiz dem rechtmässigen Herrn dem Erz-Haus Oesterreich abzureissen getrachtet, folglich wieder seine schuldige Trew, und noch darzu als Cantzlers hohe und theure Verpflichtung gehandelt, per consequens in das Crimen laesae Majestatis et notae perpetuae infidelitatis sich schändlich gestürzt, und aller auf solches Verbrechen dictirter Straffen schuldig constituiret habe.

Wan aber die circumstantiae temporum de anno 1704 in eine reflexion gezogen werden, dass selbes Jahr das Fürstenthumb Sibenbürgen schon in völliger Bewegung unstrittig begriffen gewesen, dass der Ragozi in seiner an die Sibenbürgischen Stände sub dato 28. Martii 1704 erlassener Schreiben wegen verbiethenden abbrennungen miteinflussen lassen, cum brevi deus aliunde banc nobilem Patriam manibus Nostris daturus erit. Wan consideriret werde, dass die mehrere Stände in Sibenbürgen incliniret gewesen, den Ragozi zu ihren Fürsten in Sibenbürgen zu erweh-

len, wie Er dan auch darauf den 15. Julii 1704 würcklich ist erwehlet worden.

Wan bedencket werde, dass alhier bey Hof und aller orthen die fama publica ware, dass dem Ragozi das Fürstenthumb Sibenbürgen amore pacis wolle überlassen werden, dass auch von der verstorbenen Kaysrl. Majestät dem Sibenbürg. Gubernio unterm 8. 12. und 15. Martii ist bedeutet worden, dass allerhöchsternant verstorbene Kays. Majestät denen Rebellischen Hungarn durch die Vermittlung des Englisch- und Hollandischen Gesandten gnad und den Frieden zu schencken incliniret wäre; Wan beobachtet werde, dass auf solche Kundschaften das Sibenbürgische Gubernium die zwey Schreiben vom 31. Martii und 20. April an die verstorbene Kayserl. Majestät erlassen haben, welche ohne Zweifel von dem Bethlem seynd concipiret worden, worinnen Kayserl. Majestät mit vielen angeführten rationibus allerunterhänigst gebetten werden. das Fürstenthumb Sibenbürgen nicht dem Ragozi amore pacis zu überlassen, weilien hierdurch kein Fried, weniger ein beständiger Fried, sondern mittelst dieser überlassung des Fürstenthumbs Sibenbürgen an den Ragozi neue Krig entstehen wurden, indeme hierauf der Türckh neue praetensiones auf dieses dem Ragozi überlassene Fürstenthumb Sibenbürgen formiren; Die Pohlen ihne Ragozi aus altem gegen die Ragozische Familie et antecessorum tragenden Hass nicht leyden dörffen. Die in Gubernio Transylvanico aber bisshero Kayserl. Majestät treue gestandene Vasallen vom Ragozi auf das eüsseriste wurden verfolgt, und Gutt und Blut gebracht werden; Dahero da dieser Bethlem gehöret, dass ungehindert aller solcher remonstration diese Tractaten mit dem Ragozi mediantibus der Engelländ. und Holländ. Gesandten gleichwohlen vorgehomen werden sollen, und wie in dem Schreiben vom 28. April enthalten, quod si tamen in fatis esset, ut Transylvania ex umbra alarum Augustae Domus avellatur, quod tamen ut non fiat Deum et vestram Majestatem humillime oramus, hat er in seinen gedancken, dieses project gemacht, wie dan damahlen, wan von Erzhauss Oesterreich das Fürstenthumb Sibenbürgen amore pacis wolle entlassen werden, ein ewiger Frieden von Sibenbürgen bestellet werden könte, und hat solches Project nach seinem Entwurf pro pace perpetua von Sibenbürgen dem damahls erküften Holländischen Gesandten Breunink den 25. April 1704 überschicket, wie dan das hierüber gemachte Coopert an Szentkeresti solches bewieset: istae ad Dominum Breunink scriptae literae continent necessaria, ed quo citius promovenda sive sit viennae, sive in Hungaria, properan-

ter e segura via transmittat eas Dominatio Vestra ad manus ipsius: Si quo pacto vel alter esset nunc mediator, ad ipsum etiam properanter sunt deferendae, subscribendo titulo, ut aperiat quisquis Hollandicus Legatus est: aus weichen dan diese Ministerial-Deputation per Majora abgenohmen hat, dass des Grafen Bethlem in Formirung des projects Columba Noe cum Ramo olivae titulati, ad pacem sinceram ac perpetuam Germanis, Hungaris, Transylvanis, Turcis, Valachis, ac Moldavis procurandam innerliche intentum nicht gewesen seyn müsse, das Fürstenthum Sibenbürgen von seinem rechtmässigen Herrn dem Erzhauss abzureissen, sondern wan dieses Erzhauss solches Fürstenthumb Sibenbürgen amor pacis, weillen hierdurch kein rechter Frieden procurieret würde, überlassen werden solte; Inmassen er dan dieses project schafft, nicht aber dem Ragozi das Fürstenthumb Sibenbürgen amor pacis, weillen hiedurch kein rechter Frieden procurieret würde überlassen werden solte; Inmassen er dan dieses project nicht einer ausländischen Potenz qua tali, sondern qua mediatori dem Holländischen Gesandten überschicket, und sich bey selben noch Raths erhollet hat, ob solches sein Project nuzbahr seyn wurde, so dan erst public gemacht, und in Druckh gegeben werden mochte; wobey der mündeste Beweiss auch biss anhero nicht beyzubringen gewest ist, dass der Graf Bethlem iemand anderen oder der Ottomanischen Porten vilerholtes Project communiciret, oder darbey ein interesse privatum ohnmittelbahr gesucht hette: Bey welchen erwogenen umbständen deren Circumstantien illorum temporum rerum, und der hieraus erscheinender innerlich getragener intention des Grafens Bethlem bey diesem seinem abgefasten project hat erwehnte Ministerial Deputation concludiret, dass auch de justitia dieser Bethlem tanquam claris probationibus convictus reus criminis laesae Majestatis e notae perpetuae infidelitatis nicht könne angesehen folglich auch mit der hierauf gebührenden Straf amissionis capitis et confiscatione omnium bonorum nicht beleget werde, sonderlich da noch die à judicio Delegato pro gratia Caesaria angemerkte mitigantia beygesetzet werde dass 1. mo dieser Graf Bethlem bey denen Ersteren tractaten und darmit an das Hauss Oesterreich überkommenen Fürstenthumb Sibenbürgen sich serverter gebrauchen lass, und durch ihne erwürcket worden seye.

2do Dass Sibenbürgen dazumahlen seines formirten Frieden-Projects in vehementi motu gestanden, wo auch der beständigste ad perturbationem animi hette können gebracht werden.

3tio Wan mit denen jenigen, welche dem Säbl gezogen, Mord:

Brand und Raub begangen haben, de rigorosa justitia nicht verfahren werde, wie möge dan diese Bethlem also hart et rigorissimae angesehen werden?

4to. ist dieser Graf Bethlem nunmehr ein Sechs und Sechzig jähriger Mann, welcher schon vor Sechs Jahren incarcerirt, anfangs mit einem strengen Arrest belegt gewesen ist, dass solcher Arrest vor eine Abbüßung zu nehmen.

Weillen iedoch der Graf Bethlem mit Abfassung solches Projects sich gegen seinem jurament schwähr vergriffen, indem er solches project weder der verstorbenen Kayserl. Majestät noch iemand anderen aus dem Kays. Ministerio communiciret hat, da er doch vermög seines abgelegten juraments als Canzler allen seinen guten Rath seinem Herrn zu geben, wie auch allen vorsehenden Schaden mit seinem einrathen abzuwenden, verpflichtet gewesen; hat er aber solches project als ein malum consilium angesehen, ist es an sich mehrers wegen seiner hohen Verpflichtung sträflich: zu dem so ist dieses project in der Weesenheit ein gefährliches Werkch, welches auch bey frembden, sonderlich bey der Ottomanischen Porten umb den darin ihr zugeeigneten Jährlichen Tribut schädliche Folge hat gebühren können. Anbey ist dieser Graf Bethlem ein gelehrt- und gereister Mann, welcher bey seiner etwan zeigender vindication und missbrauchender Gelehrtigkeit noch künftig vil übels anrichten könnte, dass man dessen Persohn in guter Verwahr und sicherstellung aufzubehalten hat. Dass demnach oftgedachter Graf Bethlem ob er zwahr nicht mit der ordinari-Straf eines völlig überwiesenen Verbrechers des Criminis laesae Majestatis, iedoch mit einer extraordinari Straf zubelegen seye; nehmlichn dass er Graf Bethlem seines in Fürstenthum Sibenbürgen gehaltenen Canzler-Ambts entsetzet, und gegen einem Leiblichen Ayd de non vindicando, non abeundo, non correspondende in einem ausser Sibenbürgen sicherem Orth ad dies vitae mit einem leydentlichen Arrest aus eigenen mittlen erhalten, das wenig etwa verbleibende seiner Eheconsortin und Kindern künftig gelassen werden könnte.

Welchergestalten aber 5 to das Urthl abzufassen, und zu promulgiren seye, istman vorhin verständig, dass ex justitia der Graf Bethlem ad mortem nicht condemniret werden könne, hingegen den in Sibenbürgen bey dem Sibenbürg. Gubernio und Ständen ad mortem abgefassten Sentenz expresse zu ändern, und zu promulgiren, wäre contra politicam, wo man alles beyzutragen hat, diese hartnäkige Nation in Forcht und Schröckhen bey den Gehorsamb einzuhalten, mithin das Beste seyn dürfte, von der Erkant-

nus des Sibenbürg. Gubernii und Ständen, wie auch der Ab-
Aenderung gänzlich zu abstrahiren, und dem Grafen Bethlem per
Decretum allein folgendes zubedeuten.

Dass Ewer Kayserl. Majestät alles das gegen ihm Grafen
Bethlem vor- und beygebrachte mit allen Umständen weitleüffig
gehorsambst seye referiret, und hierüber von Euer Kayserl. Ma-
jestät allergnädigist resolviret worden, dass Er Graf Bethlem
seines in Fürstenthumb Sibenbürgen gehabten Canzler-Ambts
entsetzet, und gegen einen leiblichen Ayd de non vindicando, non
abeundo, non correspondendo in einem ausser Sibenbürgen sichern
Orth ad dies vitae mit einem leydentlichen Arrest aus eigenen
mittlen erhalten, das wenig etwa verbleibende seiner Eheconsortin
und Kindern gelassen werden solle. Jedoch beruhet alles bey Euer
Kays. Majestät allergnädigisten Resolution.

1711 März 16.

2.

*III. Károly döntése az 1712. február 12-i miniszteri jelentés
kéziratán*

Az eredeti uo., mint az előbbi Fol. 140.

Resolutio Caesarea.

Der Bethlem soll in einer guetten Vöstung, die der Kriegs-
Rath vorschlagen wird, wohl versichert beständig gefangen ge-
halten werden, doch soll man ihm sein unterhalt, wie auch sein
Weib und Kindern genueg und gebührend aus sein gehabten
Güettern genüessen lassen.

Carl.